
SCHULTHEISZ EMIL PÁLYÁZAT NYERTESE 2017, 1. helyezett

A magyarországi gyógyszerészet árjásítása 1938 és 1944 között

Aryanisation of Pharmacy in Hungary between 1938 and 1944

Magos Gergely, projektkoordinátor

Magyar Nemzeti Levéltár

magosposta@gmail.com

Initially submitted March 22, 2018; accepted for publication April 18, 2018

Abstract

During the period 1939 and 1950, a little longer than one decade, in accordance with political events, the society of pharmacists in Hungary radically transformed. In 1950, together with the deprivatisation of drug stores, the liquidation of civic pharmacy that had been based on private property since the rule of Maria Theresa happened. However, the radical change of ownership issues did not begin after the takeover of power of the communists, but it had started much earlier, already in 1939, when the Second Anti-Jewish Act was adopted. The first wave of purge (let us call it “racial purge” or “aryanisation”) was followed by three further events, resulting in radical transformation: from 1939, the procedures of certification of pharmacists living in the reannexed regions of Hungary (“purge of national defence”), from 1945 the procedures of certification and trials at people’s tribunal after the Second World War (“political purge and punishments”), then finally the deprivatisation of 1950 (“anti-bourgeois purge”). It was not only the ownership issues of pharmacy industry and drug stores that were radically transformed, but also the representative bodies and the professional press of pharmacists, by political oppression. In my research article I introduce the first wave of purge concerning pharmacists, the so-called “racial purge”.

Kulcsszavak: gyógyszerészet, holokauszt, zsidóság, árjásítás, keresztény mozgalmak, antiszemitizmus

Keywords: pharmacy, Holocaust, Jewry, aryanization, Christian movements, antisemitism

Az 1939 és 1950 közötti bő egy évtized alatt – összhangban a politikai történésekkel – radikális átalakulásokon esett át a gyógyszerészi társadalom. 1950-ben a gyógyszertárak államosításával megtörtént a Mária Terézia korában kialakuló, magántulajdonon nyugvó polgári gyógyszerészet felszámolása. A tulajdonviszonyok radikális átalakítása azonban nem a kommunista hatalomátvételt követően, hanem jóval korábban, a második zsidótörvény 1939-ban történt elfogadásával vette kezdetét. Az első tisztogatási hullámot (nevezzük ezt „faji tisztogatásnak” vagy árjásításnak) további három radikális átrendeződést hozó esemény követte: 1939-től a visszacsatolt területeken élő gyógyszerészek igazolási eljárásai („nemzetvédelmi tisztogatás”), 1945-től a világháborút követő igazolási eljárások és népbíróági perek („politikai tisztogatás és számonkérések”), végül az 1950-es államosítás („burzsoáellenes tisztogatás”). Nem kizárólag a gyógyszertári és gyógyszeripari tulajdonviszonyokat alakították át radikálisan, de hatalmi szóval a gyógyszerészi érdekképviseleteket és a gyógyszerészi szaksajtót is. Cikkemben a gyógyszerészetet érintő első tisztogatási hullámot, a faji tisztogatást mutatom be.

A zsidókérdés és a gyógyszerészet

Hazánkban a modern kori zsidókérdést és antiszemitizmust a kapitalista gazdaság kibontakozása, és az ezzel együtt járó társadalmi változások hozták felszínre.¹ Számos társadalmi csoport ebből az átalakulásból vesztesen jött ki, társadalmi pozíciójuk, vagyonuk, befolyásuk csökkent, míg más csoportok sikeresebben tudtak alkalmazkodni a változó gazdasági körülményekhez. A legismertebb elmélet szerint az átalakulás idején a magyar társadalom valósággal kettészakadt egy „nemzeti” és egy „polgári” csoportra.² A régi uralkodó csoportok megőrizték rangjukat és rendi világban betöltött pozícióikat (állam, egyház, uradalom), ugyanakkor messze elkerülték a rangon alulinak tekintett ipari, kereskedelmi és szakértelmiségi pozíciókat, melyeket más társadalmi csoportok foglaltak el, többek között a zsidóság.³ A nemzeti oldal szimbóluma a földbirtokát vesztett, hanyatló dzsentri lett, mely egzisztenciájának megroppanását követően az állami tisztviselők biztos, de relatív nyomorúságos pozícióját szerezte meg.⁴ A társadalmi viszonyok átalakulása, a polgári foglalkozást űző zsidóság gazdasági sikere pedig a leszakadó rétegek antiszemitizmusát hozta magával.⁵

Mivel a zsidósággal szemben megfogalmazott egyik vád éppen az értelmiségi pályák előzőnlése volt,⁶ ezért nem kerülhetjük meg annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy mekkora volt a zsidóság aránya a gyógyszerészek között. A népszámlálási adatok fényében megállapítható, hogy a gyógyszerészek között a zsidóság aránya a 19. század végén kezdett el emelkedni. 1900-ban arányuk 7,7% volt ami 1910-re 14,5%-ra emelkedett. A zsidóság arányának fokozatos emelkedésére utal az is, hogy a fiatalabb generációt jelentő gyógyszerészek között arányuk még magasabb volt (1910: 25,4%).⁷ Országos arányukat (4,5%) tekintve tehát a gyógyszerészek között is felülreprezentáltak mondhatóak a zsidók, de felülreprezentáltságuk a többi hasonló foglalkozáshoz, az ügyvédekhez és orvosokhoz viszonyítva nem mondható magasnak.

¹ GYURGYÁK János, *A zsidókérdés Magyarországon: Politikai eszmetörténet*, Budapest, Osiris, 2001.

² ERDEI Ferenc, *A magyar társadalom a két háború között* = E. F., *A magyar társadalomról*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 291–346.

³ Az elmúlt években egyre többen vitatják, hogy Erdei tézise alkalmas lenne a társadalmi struktúra leírására: GYANI Gábor, *Érvek a kettős struktúra elmélete ellen*, Korall, 2001/3-4, 221–231.

⁴ „A zsidóság élénk gyakorlati érzékével meg sem kísérelte a gentryvel a harcot felvenni, meghagyta neki a minisztériumok és vármegyék cífra nyomorúságát, fenn az ernyő nincsen kas-tekintélyét, de annál nagyobb erővel veté magát a jobb keresettel kecsegtető pályákra, minő az ügyvédi, orvosi és mindennemű ipari és kereskedelmi értelmiség.” SZEKFÜ Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik*, Budapest, Maecenas, 1989, 333.

⁵ Bolgár Dániel történész szerint a zsidósághoz köthető mesés vagyonról és gazdasági sikerekről szóló statisztikai adatok nem megalapozottak. A „zsidó jólétről” szóló elemzések célja éppen az antiszemita politikai törekvések ideológiai megalapozása volt. BOLGÁR Dániel, *Újabb mítoszok a zsidó jólétről*, Eszmelet, 2017. március 5, <http://eszmelet.hu/bolgar-daniel-ujabb-mitoszok-a-zsido-joletrol>.

⁶ „A század végétől kezdve azonban szinte előzőnlötték ezeket a pályákat az üzleti életben megvagyonosodott zsidó polgárság fiai, s ezzel e pályák társadalmi természete erősen megváltozott. Nemcsak kívülről való minősítésében, hanem belső alkatában is. Üzletiessé lett, szellemében pedig nem konzervatív, hanem a nyugati polgári társadalmak felé tekintő, modern szemléletű.” ERDEI, i. m., 335.

⁷ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása: Hatodik rész: Végeredmények összefoglalása*, Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1920, 314–315.

Izraeliták aránya egyes értelmiségi szakmákon belül (százalék)⁸		
	1900	1910
Ügyvédek	34,1	45,2
Ügyvédségek, -jelöltek	42,3	43,5
Ügyvédi írnokok (díjnokok)	32,5	27,9
Orvosok	48,3	48,9
Gyógyszerészek	7,7	14,5
Állatorvosok	24,8	40
Irodalom és művészet	22,6	26,2
Magánmérnökök és vegyészek	23,8	37,6

1. ábra Értelmiségi izraeliták szakmák szerinti százalékos aránya a lakossághoz

A tanácsköztársaság időszakát követő antiszemita közhangulat megteremtette a feltételeit, hogy kísérletet tegyenek a zsidóság visszaszorítására. Ennek érdekében korlátozták az egyetemre felvehető hallgatók számát, és elrendelték, hogy az „egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát”. A numerus clausus (1920. évi XXV. tc.) ugyan nem nevesítette a zsidóságot, de a törvény antiszemita éle mindenki előtt nyilvánvaló volt. Az Országos Gyógyszerész Egyesület – attól tartva, hogy a törvény hatására a nem okleveles gyógyszerészek száma megemelkedik – szükségesnek látta a gyógyszerészgyakornokok létszámának korlátozását is. Javasolták az oktatásért felelős miniszternek, hogy létrehozhassák az országos egyesület keretein belül működő ún. Numerus Clausus Bizottságot, melynek előzetesen minden gyógyszerészgyakornok felvételét engedélyeznie kellett.⁹ A bizottság helyét – hasonló funkcióval – 1932-ben a Gyógyszerészgyakornoki Kijelölő Bizottság vette át.¹⁰ Funk József szerint – aki zsidó származása ellenére (!) egy időben a bizottság működésében is szerepet vállalt – a bizottság nem társadalmi, felekezeti vagy anyagi származás alapján rostálta meg a gyógyszerészek jelentkezőket.¹¹ Nem kételkedve Funk szavainak hitelében, tényszerűen meg kell állapítani, hogy a numerus clausus 1920. évi bevezetését követően az egyetemi hallgatók között a zsidóság aránya radikálisan csökkent a népszámlálási adatokhoz képest. A budapesti egyetem bölcsészkarára 1920 és 1944 között beiratkozott hallgatóknak már csak 6,3%-a volt zsidó.¹² A fele annyi hallgatóval rendelkező szegedi egyetemen ugyanakkor 13% volt a zsidóság aránya¹³. A két egyetemen együtt a zsidók aránya a hallgatók között 9% volt. A korszakon belül ráadásul

⁸ Uo., 205.

⁹ „Az illetékes törvényhatóság tisztii főorvosa a gyógyszerészi pályára lépés, illetőleg gyógyszerészgyakornokként való nyilvántartás céljából csak olyan ifjúnak vagy leánynak (asszonynak) jelentkezését fogadhatja el, aki erre a Magyarországi Gyógyszerész-Egyesület kebelében alakult Numerus Clausus Bizottságtól engedélyt kapott.” (104,895/1921. V.K.M számú rendelet).

¹⁰ A rendelet értelmében a bizottság feladata a „gyógyszerészi pályára felvehető számának megállapítása végett a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek javaslatot tenni, (...) a gyógyszerészi pályára jelentkezők közül kijelölni azokat, akik e pályára léphetnek és így egyes gyógyszerésztárakban gyakornokul felvehetőek.” *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye: VII. kötet: 1929–1933, összeáll., Dr. ATZÉL Elemér Budapest, Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó, 1934, 553–557.*

¹¹ Funk József „előadja továbbá, hogy ő zsidó létere a [...] a Numerus Clausus Bizottság tanügyi bizottságában elnök volt[...]. Első szempont volt, hogy a tanulók gyógyszerészek gyermekei legyenek, a tanulók anyagi helyzetével nem foglalkoztak. Antiszemitizmus a bizottságban általában nem volt.” BFL XVII.1627 – 596 Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1946. november 13.

¹² MAGOS Gergely, *Szabad a pálya? A budapesti gyógyszerészhallgatók társadalmi származása (1920-1944)*, Valóság, 2012/4, 87-110., MAGOS Gergely, *Szabad a pálya? II. A budapesti gyógyszerészhallgatók társadalmi összetétele (1920-1944)*, Valóság 2012/5, 50-76. Forrás: ELTEL 2/b.

¹³ Köszönöm a Szegedi Tudományegyetem Levéltárát vezető Vajda Tamásnak, hogy rendelkezésemre bocsájtotta a gyógyszerészhallgatók adatbázisát, mely a Természettudományi Kar és Orvosi Kar anyakönyveinek feldolgozásával készült.

folyamatosan csökkent ez az arány: a zsidók arány az 1920-as években 12%, 1930-as években 9% volt. Az 1940-es évek első felében pedig arányuk annyira lecsökkent (3%), hogy már a zsidók arányának országos átlagát sem érte el (5%).

Nem csak a hallgatók, hanem a gyakorló gyógyszerészek között is rohamosan csökkent a zsidóság aránya a diszkriminatív intézkedések hatására. Az 1920 és 1930 között a zsidók aránya 22%-ról 19%-ra csökkent, a fiatalabb generációt jelentő gyógyszerészek között pedig 25,4%-ról 16%-ra.¹⁴

Az antiszemita közhangulat a gazdasági világválságot követően ismét megerősödött, az 1930-as évek végére pedig – részben a Harmadik Birodalom terjeszkedésének és politikai befolyásának hatására – a politikai diskurzus homlokterébe került. A statisztikai kimutatásokban¹⁵ és az 1930. évi népszámlálás adataiban az antiszemita körök igazolni látták, hogy a zsidóság visszaszorítására tett eddigi erőfeszítések elégtelenek, ezért további radikális megoldásokat sürgettek.¹⁶

Zsidóság gazdasági megsemmisítésének előkészítése

A magyarországi zsidóság ellen irányuló diszkriminatív intézkedéseknek, majd az 1940-es évek őrsváltásának nem titkolt célja volt a fennálló vagyoni viszonyok átrendezése. Célul tűzték ki, hogy a szociálisan nehéz helyzetbe került egyéneket, csoportokat felkarolják, segítsék. Ungváry Krisztián sok vitát kiváltó művében¹⁷ is amellet érvel, hogy az antiszemita törekvéseknek a háttérben – legalább is részben – szociális megfontolások álltak. Való igaz, hogy retorikai szinten a fajvédelem – vagyis a magyarság szociális, egészségügyi és kulturális felemelése – és az antiszemitizmus összekapcsolódott. Ahogy Kállay Miklós miniszterelnök egyik beszédében megfogalmazta: „A zsidókérdést a magam részéről egyszerűen szociális problémának tekintem, napjaink legégetőbb szociális problémájának. Természetesen van bizonyos faji vonatkozása, sok gazdasági vetülete és más összefüggései, viszont jómagam ezt az egész komplexumot sine ira et studio¹⁸ a társadalmi igazság vagy társadalmi igazságtalanság medrében kívánom tartani és kezelni.”¹⁹

Hogy ez az érvelés sok esetben csupán fügefalevél volt a valódi törekvések leplezésére, vagyis a vagyoni viszonyok erőszakos átrendezésére arra talán éppen a gyógyszerészet az egyik legjobb példa. Az őrsváltás, a zsidóság gazdasági megsemmisítése ugyanis itt csak úgy mehetett végbe, hogy a kiszorított zsidóság helyét ugyanolyan képzettséggel rendelkező, hasonló társadalmi pozícióban lévő keresztények vették át. Vagyis azoknak a keresztény gyógyszerészeknek a javát szolgálták az antiszemita intézkedések, akik az őrsváltás révén alkalmazottból tulajdonosokká váltak, vagy kisebb gyógyszerterek tulajdonosaként nagyobb gyógyszerterre tehettek szert. Ez semmilyen értelemben nem nevezhető szociálpolitikának, sokkal inkább két, közel azonos helyzetben lévő társadalmi csoport közti vagyoni átrendeződésnek. Az antiszemita rendelkezések szociális jellegét cáfolja továbbá az is, hogy ezek egyaránt sújtották a nagy forgalmú budapesti patikát birtokló zsidókat és a vidéki alkalmazottként dolgozó, szegényebb zsidó alkalmazottakat, vagyis a faji szempont felülírt mindenféle szociális megfontolást. Tegyük hozzá, hogy a gyógyszerészet

¹⁴ Az 1920. évi népszámlálás: Harmadik rész: A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika: Negyedik rész: A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai, Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1926, 508. Az 1930. évi népszámlálás: IV. rész: A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai: V. rész: Részletes demográfia és a lakóházak és lakások adatai, Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1936, 148.

¹⁵ KOVÁCS Alajos, *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*, Budapest, Egyesült Keresztény Magyar Liga, 1938.

¹⁶ Egy szaklapi összesítés szerint 1935-ben a gyógyszerterek 78,5%-ának keresztény, 17,5%-ának zsidó, 4%-ának pedig kikeresztelkedett tulajdonosa volt. (Gyógyszerészszerrendünk statisztikája, GyK, 1938. április 16.)

¹⁷ UNGVÁRY Krisztián, *A Horthy-rendszer mérlege: Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*, Budapest, Jelenkor Kiadó, 2013.

¹⁸ Sine ira et studio: harag és elfogultság nélkül.

¹⁹ Braham, Randolph L., *A népiirtás politikája, A Holocaust Magyarországon*, Budapest, 1997, 226.

esetében a fajvédők nem is állították soha, hogy bármiféle szociális célt szolgálna az őrsgváltás. Gömbös Gyula 1922. évi országgyűlési felszólolásában nyilvánvalóvá tette, hogy a legfontosabb feladat a káros zsidó befolyás megszüntetése vidéken, ahol a kulcspozíciók, „a közéleti idegdúcok, **gyógyszertáraknak, kocsmáknak stb. 65%-a zsidó kézen van.**”²⁰ 1923-ban megfogalmazott programjában a fajvédelem aktuális teendői között említette, hogy a gyógyszerügyi és italmérési jogosítványokat kizárólag magyaroknak adományozzanak.²¹ Az antiszemita törekvések alátámasztására használt statisztikai érvelés – akár eltúlozva is, mint Gömbös esetén – e kor sajátja volt.²²

A „felháborítóan magas” számokkal való dobálózás azonban kiválóan alkalmas volt a zsidóság elleni hangulatkeltésre, ami súlyos következményekkel járt. Legelőször a radikális jelszavakra mindig fogékony egyetemi ifjúság szerveződött meg. A tanácsköztársaság bukását követő ellenforradalmi időszakban jött létre a Turul Szövetség, mely a két világháború közötti időszak legnagyobb egyetemistákat tömörítő egyesülete volt. A Turul a keresztény-nemzeti értékek védelmében, az irredentizmus és nem utolsósorban az antiszemitizmus szellemében tevékenykedett.²³ Felépítését tekintve egy ernyőszervezet volt, mely a különböző egyetemi fakultásokon szerveződő bajtársi egyesületeket fogta össze. A keresztény-nemzeti ideológiát valló gyógyszerészhallgatók a Rákóczi Bajtársi Egyesületbe tömörültek Mozsonyi Sándor, Mágócsy Dietz Sándor és Széki Tibor egyetemi tanárok vezetése alatt. A bajtársi egyesület célja „a gyógyszerészi rendnek keresztény magyar szellemben való előrevitele és fellendítése” volt.²⁴ Mozsonyi Sándor, az egyesület magistere pedig felhívta a hallgatók figyelmét, hogy a keresztény magyar ifjúság feladata és kötelessége a hazával szemben, hogy megszerezze az idegen fajbéli pozíciókat.²⁵ A bajtársi egyesület néhány szám erejéig saját folyóiratot is megjelentetett Gyógyszerészek Őre néven.²⁶ A lap főszerkesztője az a Roboz Zoltán volt, aki 1938-ban vezető szerepet játszott az első, kizárólag keresztény tagokból álló antiszemita gyógyszerész egyesületet, a Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének megalakításában. A folyóirat első két évfolyamában (1932, 1933) még a szociális törekvések domináltak,²⁷ de már ekkor több antiszemita publicisztikát is közöltek. Ezek közé sorolható Ekker Gyula cikke is,²⁸

²⁰ „Hogyan is áll ez a kérdés? Megjelenik egy zsidó háti bőrönddel, nyit egy kis kocsmát, a kocsmában hitelt ad, a hitelt betáblázzák valahogyan és végeredményben bérlő és birtokos lesz s az ősi nemesi kúriákba bevonulnak azok, (Egy hang a jobboldalon: A pájész!) akik nem a nemzetnek tagjai. Mindenütt az országban, kint a falvakban — mondjuk — a közéleti idegdúcok, gyógyszertáraknak, kocsmáknak stb. 65%-a zsidó kézen van. Ezt a tendenciát látjuk a gyógyszerészeknél, orvosoknál s általában a falusi intelligenciának egy részénél, ahogyan én mondom: a közéleti Idegdúcokban ott ül egy-egy zsidó, reprezentálja a saját érdekét, — jól teszi, ha engedjük — és így dirigálja a magyar középosztályt s a magyar tulajdonképpen önmagán kívül éli le az életét; a magyar intelligencia és a magyar gazda között, a kisemberek között választalat építettek és mi évtizedekig úgy éltünk, mintha nem is volnánk egy fajnak testvérei.” Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója: Hetedik kötet, Budapest, Athenaeum, 1923, 47.

²¹ Gergely Jenő, *Gömbös Gyula: Politikai pályakép*. Budapest, Vince Kiadó, 2001, 139.

²² Klebelsberg Kunó a numerus clausus módosítása során szintén utalt a zsidóság magas arányára az értelmiségiek között: „Hiszen csak számokra mutassunk rá. Hogy lehessen egy országban a zsidóság elnyomásáról beszélni, mikor Csonka Magyarországon is az ügyvédek 60 százaléka zsidó. (Zaj és felkiáltások jobbfelől: Hallatlan!) Az orvosoknak 48 százaléka, a gyógyszerészeknek 47 százaléka, a mérnököknek 40 százaléka. (Zaj jobbfelől.)” BH, 1925. december 17. 6.

²³ KEREPESZKI Róbert, „Informátorunk is a Turul Szövetségnek volt tagja...”: *Egykori Turul-tagok a politikai rendőrség látóterében 1945 után*, Betekintő, 2012/1.

http://epa.oszk.hu/01200/01268/00021/pdf/EPA01268_betekinto_2012_1_kerepeszki.pdf

²⁴ A Rákóczi Bajtársi Egyesület 1941. december 4-i táborozáson tartott beszéd. Elmondta: dr. Mozsonyi Sándor magister, GyL, 1941. december 15.

²⁵ „Ami pedig a zsidókérdést illeti bízzuk ezt a törvényhozásra, a kormányra, amely jól meg fogja oldani. [...] Igyekeztek megfelelően elhelyezkedni, hogy lehetőleg minden keresztény magyar ifjú egy-egy idegen fajbéli pozícióját töltsse be. [...] Nemcsak önmagatoknak, a nemzetnek is szüksége van arra, hogy a keresztény magyar ifjúság megfelelő pozíciókat foglaljon el.” Mozsonyi professzor intelmei az ifjúsághoz, GyK, 1941. december 20.

²⁶ Az együvértartozás érzésével, GyÖ, 1932. szeptember 1.

²⁷ Mit akarunk? GyÖ, 1932. szeptember 1.

²⁸ A százalékolás örülete, GyÖ, 1933. május 25.

melyben ugyan egyszer sem írta le, hogy a zsidókról beszél, de burkolt utalásait – melyekben a gyógyszerek között eluralkodó „merkantil politikát” és „üzleti szellemet” ostromozta – mindenki érthette. A szerző felháborodásának adott hangot, amiért egy gyógyszerész „Kohnné” részére kedvezményt adott, illetve egy másik gyógyszerész, Kerpel Pál minden gyógyszer eladási árából 50 fillért adományozott a Budai Izraelita Nőegylet részére. Ekker szerint megdöbbentő, hogy „ennyire megrendülhet néhány gyógyszerészben az etikai érzés.” Az egyetlen megoldást a Gyógyszerész Kamara felállításában látta, mely „vaskézzel, vasseprűvel söpri le a gyógyszerészet testén rágódó parazitákat. Mely testület hivatott kiközösíteni soraiból a gyógyszerészeti etikát nélkülöző elemeket, és odaküldi őket a Teleki téri ócskások közé [...], mert ezek az elemek oda valók.” Ha burkoltan is, de Ekker meghirdette a pálya kereskedelmi szellemtől való megtisztítását, árpásítását.²⁹

A Rákóczi Egyesület tevékenységében máskor is tetten érhető volt a keresztény-zsidó ellentét.³⁰ 1932-ben a Turul Szövetség feljelentéssel fordult Ernst Sándor kultuszminiszterhez, amiért a gyógyszerészek Numerus Clausus Bizottsága két fővel több zsidó gyógyszerésznek adott ki engedélyt, ráadásul mindezt megvesztegetéssel. A botrányba több neves zsidó gyógyszerész is belekeveredett.³¹ A korabeli sajtó is rendszeresen beszámolt az egyetemen történt antiszemita³² incidensekről.³³ Balogh Bodor Egont, aki egykor a bajtársi egyesület vezetője volt 1945 utáni népbírósági perben azzal vádolták, hogy az egyesület tagjai az ő utasítására a zsidó hallgatókat nem engedték be az órákra, vagy csak a keresztényektől elkülönítve ülhetek le az előadásokra.³⁴ Balogh Bodor 1941-ban maga is a zsidókérdést tekintette a gyógyszerészi kar legsúlyosabb kérdésének.³⁵

Magyarországon az antiszemita törvénykezés – a numerus clausust leszámítva – 1938-ban vette kezdetét, jóllehet 1940 nyaráig nem nehezedett diplomáciai nyomás Magyarországra a „zsidókérdés megoldása” szempontjából. A vezető kormánypárti köröket az első zsidótörvények életbeléptetése kapcsán három dolog vezette: egyfelől hogy kifogják a szelet a szélsőjobboldal vitorlájából, másfelől hogy kifejezésre juttassák hálájukat Németországnak és Olaszországnak a területi revízióért, harmadrészt pedig a szomszédos államok antiszemita intézkedéseinek példája.³⁶ Az első zsidótörvénynek az Anschluss, a második zsidótörvénynek a Felvidék visszacsatolása volt a közvetlen politikai előzménye.³⁷

A zsidóság gazdasági megsemmisítésének³⁸ első lépcsőfoka a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938. évi XV. törvénycikk, közismertebb nevén az első zsidótörvény életbe léptetése volt. A törvény 20%-ban korlátozta a zsidók arányát az ügyvédi, orvosi és mérnöki kamara tagjai között. A kamarával nem rendelkező gyógyszerészeket ez a rendelkezés direkt módon tehát nem érintette. Annál inkább érintette viszont a kart a második zsidótörvény (1939. évi IV. tc.), mellyel megvalósultak

²⁹ A lapban antiszemita megjegyzést tettek Hajós Gyulára is, akinek kétségbe vonták kereszténységét: „*víz helyett késsel keresztelték.*” Mi történt? GyŐ, 1933. május 25.

³⁰ A Gyógyszerészet Őre több cikkben is kirohanást intézett az országos egyesület vezetése ellen. Ezekben tetten érhető a zsidó-keresztény ellentét. (Pusztuljon az elnöki székéből! GyŐ, 1933. január 25.; Felbuzdulás, GyŐ, 1932. november 20.; Mi történt? GyŐ, 1933. május 25.)

³¹ Az ügybe olyan neves zsidó gyógyszerészek és lapkiadók is belekeveredtek, mint Szemre Géza, Czukor József, vagy Örkény Hugó. (Itt a blamázs. GyŐ., 1932. november 20.)

³² Népszava, 1923. március 22. 8.

³³ Népszava, 1927. október 29. 3.

³⁴ BFL XXV.1.a – 1291 – 1945.

³⁵ A Gyógyszerészhallgatók „Rákóczi” B. E. nagytábora, GyK, 1941. május 24.

³⁶ Karsai László, *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920-1944*, Századok, 2004/6, 1285–1304.

³⁷ Braham, *i. m.*, 144.

³⁸ Kádár Gábor, Vági Zoltán, *Hullarablás: A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*, Budapest, Hannah Arendt Egyesület–Jaffa Kiadó, 2005. Németh László, *A Zala megyei zsidóság gazdasági megsemmisítése*, szerk. Paksy Zoltán, *Az antiszemitizmus alakváltozatai: Tanulmányok*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 199–217.

Gömbös gyógyszerügyi és italmérési jogosítványokkal kapcsolatos politikai elképzelései. A törvény értelmében zsidó személy állami egyedárúság alá eső cikkek – többek között gyógyszer – árusítására engedélyt nem kaphat, a korábban zsidók részére kibocsájtott ilyen jogosítványokat pedig meg kell vonni, ki kell sajátítani. A gyógyszerügyi jogosítványokat a törvény hatálybalépésétől számított három év eltelté után kezdődő öt év alatt kellett megvonni, vagyis 1943-1947 között. Az engedély új tulajdonosa köteles volt becsáron átvenni a gyógyszerár felszerelését és árukészletét továbbá megfizetni a gyógyszerár jogosítványának értékét, melynek értéke a megvonást megelőző öt év átlagában a vagyonadó alapjául szolgáló összeggel egyezett meg. További megszorítást jelentett, hogy zsidók reálgyógyszerügyi jogosítványt sem vehettek, öröklésre is kizárólag egyenes ági rokonok és házastársak esetén volt lehetőség.³⁹

A törvény indoklásában a zsidóság gazdasági szerepének, „túlságos térfoglalásának” visszaszorítását az ország léte szempontjából elkerülhetetlen szociális program végrehajtásával indokolták.⁴⁰ Azt sem rejtették véka alá, hogy mindezt diszkriminatív állami politikával kívánták elérni. Az állam feladatául tették tehát, hogy elzárja a zsidóságot a biztos hasznot hajtó „egyedárúsági cikkek” árusításától, mellyel „a kereskedői hajlammal amúgyis telített zsidóság szívesen foglalkozik.”⁴¹

A zsidótörvény parlamenti vitája során szóba került a zsidó patikák kisajátításának kérdése is. A zsidóságra nézve diszkriminatív intézkedések ellen felszólaló képviselők kifogásolták a jogegyenlőség és a magántulajdon szentségének megsértését. Payr Hugó a magántulajdon kisajátítását egy új kömmün kialakulásához hasonlította, a meghozott intézkedéseket pedig a Tanácsköztársaság intézkedéseivel állította párhuzamba,⁴² ami a zsidóság teljes anyagi ellehetetlenítéséhez vezet, ezért kérte a gyógyszerárak kisajátításának visszavonását.⁴³ Az intézkedések ellen felszólat még Vázsonyi János,⁴⁴ Ruppert Rezső,⁴⁵ sőt Nagy Emil, a Bethlen-kormány korábbi igazságügy minisztere is. Nagy parlamenti felszólását azzal kezdte, hogy ő a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt tagjaként már akkor antiszemita volt, amikor ez még a politika karrierre nézve hátrányosnak számított. 1939-ben mégis úgy érezte, hogy a második zsidótörvénnyel „sok tekintetben túlmegyünk azokon a határokon, amelyeket én részemről helyeseknek tartok”. Érvelésében rámutatott arra az ellentmondásra, hogy a törvényben a gyógyszerárakat úgy kezelik, mintha a kormány adományozta volna ezeket, és most a parlament visszaveszi. Saját adatai szerint azonban 300 zsidó vagy zsidónak minősített gyógyszerész közül csak 6 kapta a jogot az államtól, a többiek megvették.⁴⁶ Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszterről azonban lepergtek az érvek. Válaszában kifejtette, hogy a törvény valódi célja az évtizedek alatt kialakult egyenlőtlenségek helyreállítása, a zsidó gazdasági fölény megtörése: „Mi az egyenlőtlenséget akarjuk megszüntetni és igazságot akarunk tenni ebben a kérdésben.” Tasnádi Nagy szerint „merőben elméleti kérdés”, hogy félmillió embert kenyértelessé tesz a törvény.⁴⁷ A

³⁹ 1939. IV. tc. 12§.

⁴⁰ „...annak a nagy szociális programnak a végrehajtásában, amelynek megvalósítása a nemzetnek szinte létfeltétele, a zsidóság túlzott gazdasági térfoglalása erősen gátló tényezőként fog közreműködni, ha csak idejekorán nem foganatosítanak olyan intézkedések, amelyek ezt a túlságos térfoglalást visszaszorítják.” (Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának irományai: XII. kötet. Budapest, Athenaeum, 1939, 307.)

⁴¹ *Uo.*, 315.

⁴² Ungváry, *i. m.*, 317–318.

⁴³ *Az 1935. év április 27-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója: Huszonkettedik kötet*, Budapest, Athenaeum, 1939, 486.

⁴⁴ *Uo.*, 482.

⁴⁵ *Uo.*, 483.

⁴⁶ „Szerintem az egész szakaszba nem illik bele a gyógyszerészek kérdése, mert ahogyan engem illetékes helyről informáltak, — a kedves barátom itt mellettem — 300 zsidó, vagy zsidónak minősítendő gyógyszerész közül csak 6 olyan van, aki a kormánytól kapta a gyógyszerárát, a többi 294 vette. [...] Ezek a gyógyszerészek tehát nem kormánykegyből kaptak patikát, hanem családi vagyonuk befektetésével megvásárolták azt.” *Uo.*, 484–485.

⁴⁷ „Vázsonyi t. képviselőtársam, aki nagyon szeret hangulatkeltő kijelentéseket tenni, azt mondta, hogy ártatlan polgárok vagyonát kobozza el ez a törvényjavaslat. Semmiféle ártatlan polgárnak semmiféle vagyonát nem veszi el, hanem egyszerűen arról van szó,

parlament végül – a felmerült kritikákat figyelmen kívül hagyva – jóváhagyta a zsidó gyógyszerárak kisajátításáról szóló javaslatot.

A törvény végrehajtásáról intézkedő rendelet⁴⁸ határozta meg az ötéves kisajátítási időszak menetrendjét. Ennek értelmében 1943. május 4-én a 46 év alattiak, 1944. május 4-én az 56 év alattiak, 1945. május 4-én a 62 év alattiak, 1946. május 4-én 69 év alattiak jogosítványát vonják meg. 1947. május 4-én pedig minden, a fenti esetek hatálya alá nem eső zsidó gyógyszerárát megvonnak, beleértve az özvegyek és árvák haszonélvezeti jogát is. A végrehajtási eljárásban megfogalmazott „engedménynek” kell tekinteni, hogy a belügyminiszternek a megvonásról legalább egy évvel korábban kellett értesítenie az érintettek, akiknek ezt követően lehetőségük volt a gyógyszerári jogosítványt a megvonás előtt értékesíteni. A kisajátítással érintett gyógyszerárát 6 hónapig szabadon értékesíthették, további 6 hónapig pedig a belügyminisztérium engedélyével. Amennyiben a tulajdonos nem tudta, vagy nem akarta értékesíteni gyógyszerárát, akkor az Országos Közegészségügyi Tanács becsülte fel a gyógyszerár felszerelésének és anyagkészletének értékét, amit – a gyógyszerári jogosítvány mellett – az új tulajdonosnak szintén meg kellett térítenie.

A függőben hagyott pénzügyi kérdéseket a zsidó gyógyszerészekre nézve meglehetősen hátrányos módon rendezte a belügyminisztérium. A Johan Béla államtitkár által jegyzett rendelet értelmében⁴⁹ az új tulajdonosnak átvételkor a felszerelés és az árukészlet becsértékének, valamint a vagyonadóból számított gyógyszerári jogosítvány értékének 10%-át, de legfeljebb 15 000 pengőt kellett kifizetnie. A hátralékot negyedévenkénti részletben 20 év (!) alatt kellett megfizetni.

A zsidó gyógyszerészeket más szempontból is hátrányosan érintette a második zsidótörvény, amely 12%-ban korlátozta az értelmiségi munkakörben foglalkoztatott zsidók arányát.⁵⁰ Mivel a gyógyszeráraknak csak ritkán volt öt főnél több alkalmazottjuk, ezért rájuk az vonatkozott, hogy maximum egy fő zsidó alkalmazottat foglalkoztathattak. Az a rendelkezés, mely a kvótát a zsidó alkalmazottak fizetésére is kiterjesztette számos zsidó gyógyszerészt hozott egzisztenciálisan nehéz helyzetbe.⁵¹ A Gyógyszerészek évkönyve pontosan leírta, hogy ez a rendelkezés mit jelent a zsidó gyógyszerészekre nézve.⁵² A zsidó gyógyszerészek alkalmazása előtti további akadály volt, hogy minden esetben igazolást kellett kérni az Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesületétől arra vonatkozóan, hogy az adott pozícióra nem jelentkezett keresztény gyógyszerész.

A zsidó gyógyszerészeket sújtó rendelkezések között kell említeni a legkisebb fizetés rendezésének kérdését is. A munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló törvény (1937. évi XXI. tc.) rendelkezett a

hogy amit az állam ajándékol adott, azt az egyedárusági jogosítványt, azt vonja vissza egy idő alatt és fogja most már más állampolgárnak adni. (Bródy Ernő: Az volt az élet alapja, azt visszaveszik!) Ahol pedig valóban vagyonról van szó, a gyógyszerárakról, ott igenis, figyelembe véve a felszólalásokat, megfelelő rendelkezést vettünk fel a törvényjavaslatba.” Uo., 484–487.

⁴⁸ 2.630/1942. M. E. számú rendelet. BK, 1942. május 10. 859–860.

⁴⁹ 780/1942. B. M. számú rendelet. BK, 1942. október 25. 1631.

⁵⁰ 1939: IV. tc. 17§.

⁵¹ A 1939. IV. tc. végrehajtásáról szóló 1939. évi 7.720. M. E. számú rendelet szabályozta a zsidó alkalmazottak, köztük a zsidó gyógyszerészek bejelentésének módját. *Magyarországi rendeletek tára, Hetvenharmadik évfolyam, 1939*, Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium 1940: 1173–1225.

⁵² Példáukban egy öt főt foglalkoztató gyógyszerárban egy zsidó alkalmazott dolgozik gyógyszerész munkakörben. Az összes alkalmazott fizetése 800 pengő, ebből a diplomás keresztény gyógyszerészé 320 pengő, a diplomás zsidó gyógyszerészé 280 pengő, a kisegítő alkalmazottaké összesen 200 pengő. Mivel egy zsidó dolgozik a gyógyszerárban (20%), ezért fizetését is arányosan kell megállapítani, tehát fizetése maximálisan 160 pengő lehet (800:5=160 pengő), miközben a keresztények fizetését ki kell egészíteni 800 pengőig. *Gyógyszerészek Évkönyve az 1940-ik évre: Tizenkilencedik évfolyam*, Összeáll.: KORITSÁNSZKY Ottó, LÖCHERER Tamás, Budapest, Magyarországi Gyógyszerész Egyesület, 1940, 367.

munkaidő, a szabadság és a legkisebb munkabér kérdéséről. A törvényt követő rendeletek⁵³ szabályozták a gyógyszerészalkalmazottak fizetését is. 1940-ben azonban a zsidókat kiemelték a rendelet hatálya alól.⁵⁴ Vagyis a zsidók esetében el lehetett térni a bérminimumtól annak érdekében, hogy a második zsidótörvényben szabályozott, a zsidókra vonatkozó bérplafont érvényesíteni lehessen.

A nürnbergi fajtisztasági törvény mintájára elkészített harmadik zsidótörvény (1941: XV. tc.) a zsidók és nem zsidók házasságát és szexuális viszonyát korlátozta.⁵⁵ A törvény a zsidónak minősített személyek körét kibővítette és a korábbi mentességeket megszüntette, zavaró tényező azonban, hogy a törvény szövege a zsidó új fogalmát „csak” a házasságot tiltó 9§-ára terjesztette ki. Vagyis elvben a gyógyszertárak kisajátítása szempontjából a zsidó gyógyszerészeket a harmadik zsidótörvény nem érintette.

A második zsidótörvényt egyes antiszemita csoportok egyenesen úgy jellemezték, hogy „a törvényjavaslat a magántulajdon alapján áll és ebből kifolyólag [...] erősen védi a zsidók anyagi érdekeit”.⁵⁶ Nem szerencsés a második zsidótörvényt ekképpen jellemezni, de a lehetőségekhez, és más pályákhoz képest a patikák árjásítását ésszerű és viszonylag méltányos mederbe terelte. Ésszerű volt abban az értelemben, hogy a kisajátítást fokozatosan hajtotta végre a legvégső határidőt egészen 1947-ig kitolva. Méltányos volt abban az értelemben, hogy az anyagkészletért, berendezésért és a gyógyszertári jogosítványért egyaránt kárpótlást kaptak a zsidó gyógyszerészek.

Mi állhatott amögött, hogy a gyógyszerészet területen a zsidókkal viszonylag méltányos módon jártak el? Incze Antal országgyűlési képviselő hosszas oknyomozás után arra a következtetésre jutott, hogy a keresztény gyógyszertár tulajdonosok nyomására határozták meg ilyen kedvezően a feltételeket.⁵⁷ Az Országos Gyógyszerész Egyesület elnöke, dr. Tauffer Gábor valóban erős lobbitevékenységet fejtett ki a zsidó gyógyszerészekre hátrányos törvény enyhítéséért. Már a parlamenti vitát megelőző bizottsági ülésen javasolta, hogy az eredetileg tervezett öt év helyett a zsidó gyógyszertárak csak háromévi türelmi időt követő hét év alatt (!) vonassanak meg.⁵⁸ A három év türelmi idő ennek köszönhetően be is került a törvénytörvénybe, de maradt az ezt követő öt éves megváltási időszak. Bekerült továbbá a törvénybe az a szintén Tauffer által javasolt, rendkívül fontos szövegrész, hogy a gyógyszertári jogosítványt, mint vagyonértéket térítsék meg a kisajátítással érintett gyógyszerészek részére.⁵⁹

Mindenképp magyarázatra szorul, hogy Tauffer, a Keresztény Nemzeti Szocialista Front országgyűlési képviselője miért lépett fel a zsidók érdekében.⁶⁰ Szarkasztikusan megfogalmazva Tauffer nem tett mást, mint a nagyobb patikákat birtokoló keresztény gyógyszertártulajdonosok anyagi érdekeit tartotta szem előtt, amikor a zsidók érdekeit védte. Az országos egyesületben ugyanis valóban a legnagyobb és legbefolyásosabb keresztény és zsidó tulajdonosok érdekei érvényesültek. A legnagyobb gyógyszertárak

⁵³ A 176.572/1939. B. M. számú, illetve a 800/1940. B. M. számú rendelet, illetve a 9.153/1940. M. E. számú rendelet.

⁵⁴ Az 9.470/1940. M. E. számú rendelet.

⁵⁵ Braham, *i. m.*, 192–193.

⁵⁶ A zsidótörvény gyógyszerészi vonatkozási és ami abból következik. GyK. 1939. április 15.

⁵⁷ Incze Antal felszólalása 1942-ben az országgyűlésben: „Attól félték, — ez volt az indoklás — hogyha a zsidó patikák egyszerre nagyobb számban piacra kerülnek, akkor a keresztény patikák ára is leesik majd. Erre rögtön azt felelem, nem baj, ha elvész annak a kereszténynek patikája, akinek a kezében az csak árucikk. A patika jövedelmezősége azonban az égvilágon semmit sem változik attól, hogy a patika-tőzsdén milyen napi árfolyamon jegyzik a patikát. Csodálatosképpen sikerült azután még megállapítanom, hogy tulajdonképpen ez volt az a szempont, ami miatt információim szerint állítólag — és itt nem látok egészen tisztán és nem is értem meg a keresztény gyógyszerészeket — bizonyos keresztény gyógyszerészkörök is — tulajdonos-körök — melegen üdvözölték ezt az intézkedést.” *Az 1939. év június 10-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója: Tizenharmadik kötet*, Budapest, Athenaeum, 1942, 489.

⁵⁸ Befejezték a II. zsidójavaslat bizottsági vitáját, GyK, 1939. február 18.

⁵⁹ Az előadó előterjesztette a módosításokat a zsidójavaslathoz, GyK, 1939. március 4.

⁶⁰ *Országgyűlési almanach az 1939-44. évi országgyűlésről*, szerk. HAEFFLER István, Budapest 1940: 327.

keresztény tulajdonosainak nem állt érdekében a zsidó patikák árjásítása, hiszen ezzel olyan hatalmas kínálat jelenne meg, ami lehetetlenné tenné a gyógyszertárak értékesítését, így minden értékesítés alá kerülő gyógyszertár veszítene értékéből. Tauffer az azonnali, kárpótlás nélküli kisajátítást két ok miatt ellenezte. Egyrészt praktikus szempontból, hiszen a hirtelen piacra kerülő patikák nemcsak a zsidó, de a keresztény gyógyszertárak árát is nagyon leszorították volna. Másrészt elvi okokból: a személyes jogú patikák után fizetendő kárpótlás azért volt érdeke minden gyógyszerésznek, mert ezzel maga az állam ismerte el, hogy a személyes jog önkényesen az állam által nem bitorolható el, ami a keresztény patikusok számára is jogbiztonságot jelentett.⁶¹

A gyógyszerészek érdekeit azonban a kormányzaton is keresztül kellett vinni. Az eddigi ismeretek alapján úgy tűnik, hogy a belügyminisztérium egészségügyi osztályán dolgozó Atzél Eleméren keresztül járták ki a gyógyszerészek érdekeit. Nem tudjuk, hogy mennyire játszott szerepet a mentegetőzés és önfényezés Atzél vallomásaiban, de az egyik gyógyszerész népbírósi perében zsidótörvényben játszott szerepéről ekképpen vallott: „annak idején ad personem meghallgatásom után az igazságügy az 1939. évi IV. törvénycikknek a gyógyszerészekre vonatkozó rendelkezéseit oly mérsékléssel hozta meg, aminő egyetlen más pályával szemben sem volt tapasztalható [...] és 5 évig a zsidó kézben lévő gyógyszertárakhoz hozzá sem nyúltak és azután is módjában állott a zsidó tulajdonosnak arra átruházni a gyógyszertárat, akire akarta teljes értékének megtérítése mellett.”⁶² Az 1945 utáni számonkérések során Atzél gond nélkül igazolták, ellene – tudtommal – népbírósi eljárás nem indult. Ennek oka, hogy az igazolási eljárás során a kihallgatott tanúk egyöntetű véleménye szerint Atzél az országos egyesület vezetőivel, Löcherer Tamással és Tauffer Gáborral együttműködve arra törekedett, hogy a 2. zsidótörvény kevésbé legyen hátrányos a zsidóságra nézve. Az igazolóbizottság határozata szerint a „zsidókra hátrányos rendelkezések végrehajtásában nem vett részt. [...] a németek megszállásakor önként kérte nyugdíjazását,⁶³ mely teljesen bizonyítja, hogy az akkori rezsimmel nem értett egyet.”⁶⁴ Mindezek ellenére 1945 után, mint reakciós elemet igyekeztek ellehetleníteni.⁶⁵

A második zsidótörvény visszhangja a gyógyszerészi szaklapokban

A második zsidótörvénnyel kapcsolatban a gyógyszerészi szaksajtó első reakciója rendkívül visszafogott, tárgyilagos és mértéktartó volt. A publicisták osztották Tauffer véleményét, miszerint a gyógyszerészek érdeke, hogy a kisajátítás megváltás, megfelelő összegű kárpótlás mellett menjen végbe.⁶⁶ Az önmaga szerepét előtérbe helyező Atzél Elemér szerint ez ismételtelen csak az ő közbejárásának volt köszönhető. Még 1938-ban ugyanis „egyéni tekintélye és a felé irányuló osztatlan népszerűsége révén” elérte a szaklapok

⁶¹ Tauffer a bizottsági ülésen kérte, „*hogy a három évi várakozási idő után, a következő hét év alatt történjék az addigi keresztényeknek el nem adott gyógyszertárak jogának elvonása. Erre a gyógyszertári piac tehermentesítése végett van szükség, mert a nagy kínálat folytán a javaslat benyújtása óta a keresztény gyógyszertárak értéke is leesett, azok tulajdonosai is elveszítik vagyonuk nagy részét. Elvonások esetén a gyógyszertári jogok értékét is megfelelően térítsék meg [...]. Kifejtette, hogy a gyógyszertár személyes jogosítványa vagyon, amelyet a pénzügyi törvények vagyonadó alapnak elismertek.*” Befejtették a II. zsidójavaslat bizottsági vitáját, GyK, 1939. február 18.

⁶² BFL XXV.1.a – 3251 – 1945.

⁶³ A Belügyminisztériumban Johan Béla államtitkár volt felelős az egészségügyi területekért, aki a Sztójay kormány idején is helyén maradt. Az XIII. egészségügyi osztályt Grosch Károly, a gyógyszerészetért felelős alosztályt Atzél Elemér vezette. 1944-ben Atzél lett a XIII. osztály vezetője, helyét azonban a Sztójay kormány idején Siegler János vette át.

⁶⁴ BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. május 21., ill. 1945. június 5.

⁶⁵ Atzél 1945 után reakciós propaganda terjesztésével vádolták meg, amiért egyetemi előadásokon bírálta a magántulajdon elvételét, a gyógyszertárak államosítására vonatkozó elképzeléseket. (Az ifjúság félrenevelése, AGy, 1948. március 31.)

⁶⁶ GyH 1939. február 23. 99–102.

szerkesztőinél, hogy a zsidókérdésben mérsékelt álláspontot foglaljanak el, mert ha lázítanak, akkor a nyilas érzelműek jutnak befolyáshoz.⁶⁷

A szaksajtó visszafogottabb reakciói mögött szintén az a tény állt, hogy a sajtófelülettel rendelkező körök többnyire a gyógyszerértulajdonosokat képviselték. A Gyógyszerészi Közlöny – összhangban az országos egyesület vezetésével – amellet érvelt, hogy a fokozatos kisajátítás a keresztény tulajdonosok vagyonának megőrzését szolgálja.⁶⁸ De még az egyesület vezetésével szemben álló Szász Tihamér, a Gyógyszerészi Szemle szerkesztője is Tauffer Gábornak és az országos egyesület vezetésének álláspontját visszhangozta,⁶⁹ és a zsidóság iránt empatikus cikket közölt.⁷⁰

Lehetne persze kevésbé együtt érző szöveghelyeket is citálni, ezek azonban inkább a kivételt jelentették. A zsidótörvénnyel kapcsolatos álláspontját többször kifejtő Török Árpád a zsidótörvényeket egy szociális szempontból kiegyensúlyozottabb társadalom felé tett lépésként értelmezte,⁷¹ a zsidó gyógyszerár után sóvárgó gyógyszerészeket erkölcsileg mentegette,⁷² a munkaerőhiány miatt előállt konjunktúrát „kihasználó” zsidó gyógyszerészekre neheztelt,⁷³ a kamarát pedig a zsidók kiszorításának egyik hatásos eszközeként mutatta be a német sajtóban.⁷⁴

Joggal merül fel, hogy ha a tulajdonosokat tömörítő országos egyesület, és a tulajdonosokat képviselő szaksajtó mérsékeltbb álláspontot foglalt el, akkor a radikális hangokat az alkalmazottak között kell keresni, akik joggal bízhattak abban, hogy a patikák kisajátítása megteremti számukra az önállósodás lehetőségét. A gyógyszerész alkalmazottak szervezett korporációjára, az Okleveles Gyógyszerészek

⁶⁷ „Egyébként is az a tény, hogy a gyógyszerészi társadalom volt az egyedüli, ahol a szélsőséges, zsidóellenes agitáció nem tudott erőre kapni, annak köszönhető, hogy egyéni tekintélyem és a felém irányuló osztatlan népszerűségem révén a gyógyszerészi szaksajtó még 1938-ban kötelező ígéretet tett nekem, hogy a lapjaikban zsidóellenes cikkeknek nem adnak teret. [...] Ha a szaksajtó nehéz helyzetben nem segít a gyógyszerésztársadalom nyilas irányzatú jelentős része oly erőre jutott volna, amely kizárta volna annak lehetőségét, hogy a zsidó gyógyszerészek 1939. május 4. után gyógyszerértáraikat a legrövidebb ideig is még megtarthassák.” BFL XXV.1.a – 3251 – 1945.

⁶⁸ „... fokozatos átadással valósulhat meg a törvénynek az a szándéka, hogy a gyógyszerértári jognak zsidóktól, egyidőben történő tömeges megvonása ne idézzen elő általános árzuhanást és keresztény egzisztenciák ne szenvedhessenek vagyoni összeroppanást.” GyK, 1941. szeptember 27.

⁶⁹ „Tárgyilagosan meg kell azt is mondanunk, hogy országos gyógyszerész-érdek szempontjából nem kívánatos a zsidó gyógyszerértárok derout-ja, mert a patikák árának, bár csak átmeneti zuhanása is súlyosan kihatna az összes gyógyszerértárok eladási árára.” Mi lesz a zsidó kézben levő patikák sorsa? GySz, 1941. szeptember 20.

⁷⁰ Javaslat az 1939. évi IV.-ik törvénycikk (u.n. második zsidótörvény) gyógyszerészi vonatkozásainak pénzügyi megoldásához, GySz, 1939. június 24

⁷¹ „a zsidótörvény gyógyszerészi vonatkozásait nem a kar provokálta ki. De [...] a zsidótörvény elindított egy követ, amely megfelelő irányítás mellett a gyógyszerészi kart is egészségesebb, kiegyensúlyozottabb állapotba juttathatja.” A zsidótörvény gyógyszerészi vonatkozásai és ami abból következik, GyK, 1939. április 15.

⁷² „... azért még mindig nem lehet erkölcstelenségnek, alacsony ösztönök megnyilvánulásának nevezni, ha a zsidótörvényből kifolyólag karunk egy tekintélyes része azt remélte és ma is azt reméli, hogy helyzetén nagyobb kockázat vállalása nélkül javítani tud. [...] Ez a remény – még egyszer leszögezzük – nem jogosulatlan, mert hiszen törvényes állapot képezi az alapját és egy általánosan elismert szociális szempont az igazolását. Sőt azt kell mondani, [...] ha alkalom nyílik egészséges átcsoportosításra, ezt az alkalmat a kormányzatnak meg kell ragadnia, és az átcsoportosítást megvalósítani.” A zsidótörvény végrehajtása, GyK, 1939. május 20.

⁷³ „... az 1939:IV. tc. alá tartozó egyének nem kerülhetnek a többiekkel szemben kedvezőbb helyzetbe, sőt amennyiben ilyen helyzetben voltak, ezt meg kell változtatni. A való helyzet azonban az, hogy ők bizony nagyon is kihasználják a konjunktúrát és a megszorult gyógyszerészeketől néha hallatlanul magas kiegészítő díjakat fizettetnek maguknak.” (Az 1939: IV. tc. alá eső gyógyszerészek bekapcsolása a gyógyszerészi munkába, GyK, 1942. április 4.

⁷⁴ Török Árpád: Die Judenfrage im ungarischen Apothekenwesen. Deutsche Apotheker-Zeitung. 1938 december 21.

Országos Egyesületére egy radikálisabb, kevésbé empatikus, azonban szintén visszafogottnak tekinthető álláspont volt a jellemző. Folyóiratukban, a Gyógyszerészek Lapjában szintén nem találhatók antiszemita kirohanások, ugyanakkor több cikk is megjelent arról, hogy a zsidótörvény megoldást jelenthet az alkalmazott gyógyszerészek szociális problémáira. A két világháború közötti időszakot ugyanis a szociális kérdés uralta, az egyesület fő törekvését pedig az alkalmazott gyógyszerészek szociális viszonyinak javítása jellemezte.⁷⁵ Az 1920-as években a gyógyszerész alkalmazottakra is kiterjesztették a betegségi és baleseti biztosítást,⁷⁶ valamint az öregségi, rokkantsági, özvegységi és árvasági ellátást.⁷⁷ A gyógyszerészek segélyezésének biztosítása érdekében pedig 1935-ben létrehozták a gyógyszerészek segélyezésére a Gyógyszerészek Országos Jóléti Alapját (GyOJA).⁷⁸ De érintették a gyógyszerészeket a kor általános szociális intézkedései is, többek között a munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1937. évi XXI. törvénycikk. Sok évtizedes szociális küzdelem után a törvény nyomán sikerült elérni 1939-ben, hogy szabályozzák a gyógyszerész alkalmazottak legkisebb fizetését, munkaidejét és szabadságát,⁷⁹ valamint ehhez kapcsolódóan a gyógyszerertárak nyitva tartásának és ügyeleti rendjének kérdését.⁸⁰

A zsidótörvény azonban új távlatokat nyitott meg, ugyanis az árjásítással kézzelfogható közelségbe került az alkalmazottak többsége által vágyott cél, egy saját patika birtoklása. Nem véletlen tehát, hogy a visszafogott hangvételű reakciók⁸¹ ellenére a keresztény alkalmazottak azonnal elkezdtek a koncon marakodni. Erős kritikát kapott a tulajdonosok azon törekvése, mely a keresztény vagyon védelme érdekében a kisajátítás fokozatosságát, időbeli elhúzódsát célozta meg.⁸² Kritizálták azt is, hogy a magas megváltási összeg éppen a szociálisan rászoruló alkalmazottak számára nem áll rendelkezésre, ezért állami beavatkozást, segítséget sürgettek.⁸³ Az alkalmazottak egyesületének elnöke, Gróff Gyula szerint vitathatatlan ugyan, hogy a zsidótörvény célja „a keresztény társadalom szellemi és anyagi megerősítése,” ennek érdekében „egzisztenciák ezreit és tízezreit csoportosítja át, és hogy csak a magunk háza táján maradjunk, sok száz gyógyszerészt érint és ugyanennyi fűzhet hozzá joggal reményeket.” Gróff szerint ugyanakkor megváltási összeg biztosítása nélkül az árjásítás programja nem hajtható végre. A megváltását kizárólag azok a tőkével rendelkező tulajdonosok lesznek képesek kifizetni, akik korábban nem is támogatták az árjásítást.⁸⁴

Számításba kell venni a kisebb vidéki gyógyszerertárak tulajdonosait, az ún. törpegyógyszerészeket is, mint akik esetlegesen érdekeltek lehetek az árjásításban. Esetükben a szociális feszültség forrását az jelentette, hogy az alacsony jövedelmezőség miatt alkalmazott tartására képtelenek voltak, így – némi túlzással – éjjelnappali ügyeletet kellett a gyógyszerertárban ellátniuk. A törpegyógyszerészek a zsidótörvényben egy vissza nem térő lehetőséget láttak, hogy egy jobban jövedelmező gyógyszerertárra tegyenek szert. Jankó Gyula zsákai gyógyszerész sokszor publikálta ötletét, melyben a gyógyszerészi előrelépés elvét fogalmazta meg. Ennek értelmében nagyobb városi vagy fővárosi patikákat kizárólag a „vidéki” gyógyszerertártulajdonosok pályázhatnak meg. Akinek még sosem volt patikája, az pedig csak „vidékre” pályázhatna. Így megvalósulna a gyógyszerészek fokozatos előrelépése. A zsidótörvény kiváló apropó volt, hogy a gyógyszerészek

⁷⁵ Urszinyi Károly elnöki programbeszéde, GyL, 1940. június 1.

⁷⁶ 1927. XXI. tc.

⁷⁷ 1928. XL. tc.

⁷⁸ 1935. III. tc. gyógyszerészi jóléti intézmény létesítéséről, illetve 307/1935 B. M. sz. végrehajtási rendelet.

⁷⁹ 150/1939. BM. sz. rendelt, valamint a 176.572/1939. B. M. számú rendelet.

⁸⁰ 160/1939. BM. sz. rendelt a gyógyszerertárak üzemi idejének és ügyeleti szolgáltatásának szabályozása.

⁸¹ A nemzet hálája, GyL, 1939. június 15.

⁸² A másodrangú magyar érdek, GyL, 1941. november 15.

⁸³ Mi lesz 1942. május 5.-e után? GyL, 1942. április 1.

⁸⁴ A zsidótörvény és a jogigénylők, GyL, 1939. július 1.

fokozatos előléptetésével kapcsolatos ötletét újra hangoztassa, annál is inkább mivel „a zsidó gyógyszerészek 60-80%-a bírja a legjobb fővárosi és városi gyógyszertárakat.”⁸⁵

A törvény hatására elkezdődött tehát a versenyfutás a zsidó vagyonért, ahol az alkalmazottaknak, a falusi törpegyógyszertárak és a nagyvárosi patikák tulajdonosainak az érdekei ütköztek egymással.⁸⁶ Ahogy egy publicista megfogalmazta a gyógyszerészeknek „az orrát megcsapta a nagy patikák pecsenyeillata”, és minden csoport igyekezett a zsidótörvényt a maga hasznára fordítani.⁸⁷

A keresztény gyógyszerész mozgalmak kibontakozása

A második zsidótörvényt követő mérsékelt reakciók azonban csak felszínesen nézve mutatnak idilli képet. A zsidótörvények úgy hatottak a gyógyszerésztársadalomra, mint az állóvízbe dobott szikladarabok. A zsidótörvények olyan változásokat idéztek elő, olyan folyamatokat indítottak útjára és olyan indulatokat hoztak felszínre, melyek hosszú távon katasztrofális hatásúak voltak. Ha egyes politikai köröknek az állt a szándékában, hogy a zsidótörvényekkel a „szélsőségesek vitorlájából kifogják a szelet”, akkor rossz úton jártak. A zsidótörvények hatására az antiszemita indulatok elszabadultak, és az antiszemita csoportok felhatalmazva érezték magukat, hogy korábban elfojtott véleményüknek és érdekeiknek minél erőteljesebben hangot adjanak.

Az antiszemita csoportok – hasonlóan más pályákhoz – itt is a szociális igazságosság jelszavával indultak harcba. A fentebb részben említett problémák, a munkanélküliség, az alkalmazott gyógyszerészek munkakörülményei, a vidéki és törpegyógyszertárak nehéz helyzete volt a hivatkozási alap. Az 1930-as évek végén például egy statisztikai kimutatás tartotta izgalomban a gyógyszerészi közvéleményt. Többek szerint az alkalmazottak kilátástalan szociális helyzetét mutatta az alacsony gyerekvállalási kedv. Amíg 100 gyógyszertártulajdonosra 194 gyerek jutott, addig 100 gyógyszerészalkalmazottra mindösszesen 98 gyerek.⁸⁸ Egyesek a keresztény gyógyszerészek szociális problémáját a 300-400 zsidó gyógyszertár árjásításával kívánták megoldani.⁸⁹

A zsidó patikák kisajátításának hírére ezek a szociális feszültségek ismét felszínre törtek. Az indulatokat tovább szította az országos egyesület azon törekvése, hogy időben elnyújtsa, és következményeiben enyhítse a zsidó gyógyszertárak kisajátítását. A szociálisan nehezebb helyzetben lévő csoportok egy pillanat alatt akcióba lendültek és szervezkedni kezdtek az országos egyesület vezetősége ellen. Az újonnan induló mozgalmak pedig a radikális jelszavak és antiszemita törekvések mentén szerveződtek meg, amiben számíthattak bizonyos politikai körök támogatására.⁹⁰

⁸⁵ JANKÓ Gyula, *Gyógyszerészek előléptetése: Jankó Gyula cikkei a vidéki gyógyszerészek előhaladása érdekében*, Szeghalom, Kultúra Nyomda, 1940, 73.

⁸⁶ Jobb szemmértéket! GyL, 1939. augusztus 1.

⁸⁷ Alkalmazottak és törpék vitája a zsidótörvény körül, GyK, 1939. július 29.

⁸⁸ A kimutatás persze akkor lenne korrekt, ha mellé tennénk azt is, hogy milyen az átlagos életkor a két csoport között. Az alkalmazottak átlagéletkora ugyanis alacsonyabb volt, ráadásul a hajadon nők aránya is magas volt, ahogy ezt írásában az egyik gyógyszerész szóvá is tette. Szemfényvesztés statisztikával, GyK, 1938. november 19.

⁸⁹ Fényes Béla, közismert szélsőjobboldali gyógyszerész szerint a fajvédelemben a gyógyszerészeknek nem csak mint cselekvő egészségügyi közegeknek kell helyet biztosítani, de a szegény keresztény kartársak maguk is a fajvédelmi politika célpontjai, akiket segíteni kell az örségváltással. Az örségváltás Fényes számára személyesen is jól sikerült. 1944-ben Técsőn kapott egy kisajátított zsidó gyógyszertárat. (*Budapesti dolgozó gyógyszerészek zsebnaptára: Az 1941-ik évre*, szerk. Fényes Béla, Nagy Imre, Budapest, 1940, 94-97.)

⁹⁰ Palló Imre nyilaskeresztes parlamenti képviselő 1940-ben felháborodottan számolt be róla, hogy a második zsidótörvény nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: „[...Sajószentpéteren] a környék körorvosai mind zsidók, a kocsmák egy kivételével zsidók, a gyógyszertár zsidó. [...] Én azt hiszem, hogy ott nincs is más gazdasági hatalom, minden a zsidók kezében van. [...] Minden gazdasági hatalom az ő kezükben van. De ugyanezt tapasztaljuk nemcsak Sajószentpéteren, hanem egész Borsod megyében is.” *Az 1939. év június 10-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója: Hatodik kötet*, Budapest, Athenaeum, 1940, 258.

Az antiszemita csoportok egyik bázisát már az 1920-as évektől a Rákóczi Bajtársi Egyesületbe tömörült egyetemi hallgatók jelentették. A második zsidótörvény bevezetésekor az egyesület vezetője, Huszár Zoltán azonnal elhatárolódott az országos egyesület elnökétől, Tauffer Gábortól, valamint a zsidótörvény kapcsán kifejtett tevékenységétől.⁹¹

A szélsőséges elemek az országos egyesület vidéki kerületeiben is aktivizálódtak, és támadásba lendültek a „zsidóbarátnak” tekintett vezetőséggel szemben. Egyik hangadójuk Molnár Antal pestszentimrei gyógyszerész volt,⁹² akinek sikerült elérnie a zsidó gyógyszerészek kizorítását az Országos Egyesület Budapestvidéki Kerületének vezetőségéből. A pest megyei gyógyszerészek Szentgáli Dániel és Molnár Antal vezetésével egy kizárólag keresztényekből álló vezetőséget választottak meg. Az árjásítást követően egy kiáltványt is megfogalmaztak a többi kerület részére, melyben örömmel tudatták, hogy „kerületünk vezetését a magyar faj védelmében hittel eljáró kizárólag öskeresztény gyógyszerészek kezébe adta át,” és javasolták a többi kerületnek is az ez irányú átalakítást.⁹³ Molnár több fronton is támadásba lendült. 1938-ban Szentgáli Dániellel és Tóth Józseffel együtt létrehozták a Keresztény Magyar Gyógyszerészek Asztaltársaságát, mely célul tűzte ki a „magyar faj, a kereszténység szupremáciájának biztosítását”, valamint az országos egyesület vezetőségének leváltását, hogy helyüket „kizárólag öskeresztény, gyakorló gyógyszerészek” vegyék át.⁹⁴ Az asztaltársaság a Társadalmi Egyesületek Szövetségének (TESZ) keretén belül működött, és annak folyóiratát a Nemzeti Figyelőt használta fórumként.⁹⁵

Az antiszemita mozgalom egyik emblemikus figurája volt Molnár Antal, aki gyógyszerészi tevékenysége mellett aktív közéleti szerepe is vállalt. 1941-ig a Magyar Élet Pártjának tagja volt, később országgyűlési képviselő, majd felsőházi tag lett. Elsősorban szélsőjobboldali és antiszemita publicisztikai tevékenységével hívta fel magára a figyelmet, amiért 1945 után népbíróság elé került.⁹⁶ Több cikket szentelt a fajvédelem kérdésének, sürgette a gyógyszerészeknek⁹⁷ és a „zsidó szellemiség végvárait” jelentő egyesületeknek az árjásítását.⁹⁸ Molnár fajvédelmi gondolatait később kis könyvecskében⁹⁹ és további cikkekben is kifejtette.¹⁰⁰

Az országos egyesület vezetésével szembeni csoportosulások közül a legbefolyásosabbnak a Keresztény Gyógyszerész Frontot tarthatjuk, mely 1939 áprilisában alakult meg vitéz Kováts Aladár, Putnoki István,

⁹¹ A Turul Szövetség Rákóczi Bajtársi Egyesületének levele Tauffer Gáborhoz: „Miatán a magyar gyógyszerésztársadalom egyetemének álláspontja homlokegyenest ellenkezik az elnök úr álláspontjával, ez ellen erőteljesen tiltakozunk. Felkérjük tehát elnök urat arra, hogy nyilatkozzék a nyilvánosság előtt félreérthetetlenül arról, hogy a zsidó gyógyszerésztársadalom megvonásával kapcsolatban elhangzott véleménye nem a magyar gyógyszerésztársadalom hivatalos, hanem az ön egyéni álláspontja volt.” BH, 1939. február 21. 8.

⁹² A Közlöny címére, GySz, 1940. november 23.

⁹³ Budapestvidéki gyógyszerészek közgyűlése, EÚ, 1938. május 22.

⁹⁴ Felhívás keresztény magyar gyógyszerészekhez, EÚ, 1938. május 29.

⁹⁵ A nemzeti-keresztény egyesületeket összefogó TESZ a Horthy-rendszer egyik legfontosabb társadalmi támaszának számított. A kezdetben konzervatív szövetség az 1930-as években Gömbös feltétlen híve lett, majd Gömbös halálát követően egyre szélsőségesebb irányba tolódott. Szörtsey József, a szövetség elnöke később megalapította a Fajvédő Nemzeti Szocialista Pártot, melynek tagja volt a zsidó deportálásáért felelős Endre László is. KEREPESZKI Róbert, *A politikai és társadalmi élet határán: A Társadalmi Egyesületek Szövetsége a Horthy-korszakban.* = szerk. GEBEI Sándor, ifj. BERTÉNYI Iván, RAINER M. János, „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”: *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*, Eger, Liceum, 2011, 373–388.

⁹⁶ Népbíróági pere: BFL XXV.1.a – 1946 – 1147; BFL VII.5.e. 20605 – 1949

⁹⁷ Molnár odavetett megjegyzése szerint „a nemzeti vagyont azok kezébe adni és azok kezében gyarapítani, akikben már fajiságuk alapján is feltételezett és biztosított az az élő lelkiismeret, amely az egyéni előretörésnek határt szab a közösség gondolatával szemben.” A fajvédelem és a magyar értelmiség, NF, 1938. május 22.

⁹⁸ A zsidó szellemiség végváraitól, NF, 1939. január 22.

⁹⁹ MOLNÁR Antal, *Gondolatok a magyar falu gyógyszerellátásának és a magyar gyógyszerészet szociális kérdéseinek megoldásához*, Budapest, Gyarmati F. Ny., 1941.

¹⁰⁰ Fajvédelem és gyógyszerészet, NF, 1944. július 23-i, augusztus 13-i és augusztus 20-i számában.

Lévolt István, Baradlai János és ifj. Kabai János vezetésével.¹⁰¹ Tagja, sőt egyik kezdeményezője volt a frontnak a Gyógyszerészi Szemle főszerkesztője, Szász Tihamér is. A szerveződés célja az országos egyesület vezetőségének megbuktatása volt, másrészt hogy „a zsidó gyógyszerészek túlkapásait szervezeten” ellensúlyozzák.¹⁰² A Front megalakításkor már köztudott volt, hogy a második zsidótörvényt a gyógyszerészekre is kiterjesztik, és javában zajlott az országos egyesület vezetőségének lobbija a törvény zsidókat sújtó rendelkezéseinek enyhítéséért. A szerveződés saját folyóiratot is megjelentetett Keresztény Gyógyszerész néven, melyet Kováts Aladár szerkesztett.¹⁰³ Kováts Aladár a lapban ismertette a Front hétpontos programját, melyből az első négy kifejezetten a zsidókérdéssel összefüggő problémákra reflektált. Legfontosabb követeléseik: „a magyar és keresztény hegemoniát biztosítani” a gyógyszerész testületben; céltudatos és szervezett küzdelem a specialitások (gyári készítmények) ellen, „mely főként a zsidó tőkének profitál”; a magyar gyógyszerárak vagyoni értékének megvédése, „amelyek ma kevesebbet érnek, mint a zsidótörvény által értékükben védett zsidó patikák”; és végül „zsidómentes gyógyszerészi kamara”.¹⁰⁴ A Keresztény Gyógyszerész teljes első számát a zsidókérdésnek szentelték. Őrségváltását követelték a zsidó gyárak élén, értekeztek a keresztény gyógyszerészek gazdasági megerősítésének lehetőségéről, sőt megírták a Kiss család hanyatlásának és Klein család tündöklésének fiktív történetét is. A Front antiszemitizmusára a legjobban mégis Lévolt Istvánnak, a lap szerkesztőjének cikke világít rá, melyben „minden bántó él és gyűlölet nélkül” mutatja a be a zsidóság „kórokozó szerepét” a gyáripari készítmények elterjedésében, amivel a zsidóság a „kispolgári gondolkozású keresztény gyógyszerész-tömeget létalapjában támadta meg.”¹⁰⁵ Az országos egyesület elleni egyik támadási felületet az jelentette, hogy a gyógyszerészeti jogosítvány megváltási értéke – a kritikusok szerint – túl magas volt.¹⁰⁶ Egyes vélemények szerint a megváltási összeg lényegében megfelelt a korábbi piaci értéknek.¹⁰⁷ A Keresztény Front szerint azonban az országos egyesület lobbija olyan jól sikerült, hogy a kisajátítási összeg nemhogy elérte a korábbi piaci értéket, de bőven meg is haladta azt. A front szerint célszerűbb lenne ezért „keresztény törvénynek” hívni a zsidótörvényt, amely a keresztény gyógyszerészek vagyonának elértéktelenedését fogja eredményezni a zsidók részére garantált kisajátítási összeg miatt.¹⁰⁸ Egyes publicisztikában már azon élcelődtek, hogy a fájdalmas „rituális átképzési dolgok” ellenére megéri áttérni a „Mózes hitre”, hiszen így dupla áron lehet majd eladni a patikát.¹⁰⁹

A Keresztény Front az országos egyesület vezetőségével szembeni belső ellenzékét alkotta. Az antiszemita gyógyszerészek azonban az országos egyesület keretein kívül is szervezkedni kezdtek. Szintén a második zsidótörvény előkészítése idején jelent meg a tulajdonosoknak és alkalmazottaknak az érdekeit képviselő Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetsége, mely a legradikálisabb elemek gyűjtőhelye volt. A szövetség 1939-ben kiadott célkitűzésének középpontjában szintén a zsidókérdés állt.¹¹⁰ A második zsidótörvénnyel szembeni elégedetlenséget mutatja, hogy a zsidókat nem csak a személy és reáljogú gyógyszerárak birtoklásából zárták volna ki, de elképzelésük szerint a gyógyszerárak vezetője, gondnoka, kezelője sem lehet volna „zsidófajú” egyén. A gyógyszerárak árjásítása során is természetesen a zsidóságra nézve

¹⁰¹ XXV.1.a – 4051 – 1945.

¹⁰² BFL XXV.1.a – 4051 – 1945.

¹⁰³ Sajnos a folyóiratnak eddig csak egy számára akadtam rá.

¹⁰⁴ Mit akar a „Keresztény Front”? KGy, 1939. április 29.

¹⁰⁵ Különlegességi konjunktúra és a zsidóság kapcsolata, KGy, 1939. április 29.

¹⁰⁶ A megvont gyógyszerárak esetében rendelkezésre áll olyan adat, amely a jogosítvány, valamint a felszerelés és berendezés összegét is tartalmazza. Az 1943-ban megvont gyógyszerárak közül a legolcsóbb a tószegi gyógyszerár jogosítványa volt (6 650 pengő), a legdrágább pedig az újpesti Kígyó patika jogosítványa (114 421 pengő). A berendezés és felszerelés ellenértéke 1 500 és 20 000 pengő között mozgott. (Pályázati hirdetés, GyL, 1943. február 1.)

¹⁰⁷ A zsidótörvény és a jogigénylők, GyL, 1939. július 1.

¹⁰⁸ Mit akar a „Keresztény Front”? KGy, 1939. április 29.

¹⁰⁹ Három perc humor az átképzésről, KGy, 1939. április 29.

¹¹⁰ *Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének célkitűzései és munkaterve*, Budapest, Centrum, 1939.

hátrányosabb megoldást javasoltak, vagyis javasolták a gyógyszertárak üzleti jogának kárptólás nélküli kisajátítását.

A Nemzeti Szövetség programjának megfogalmazója, és egyik szellemi irányítója az a Roboz Zoltán volt, aki az 1930-as évek elején a Rákóczi Bajtársi Egyesület lapját, a Gyógyszerészek Őrét is szerkesztette. Roboz a szövetség megalakulásának évében (1938) reaktíválta a folyóiratot is.¹¹¹ A lapban a korábbi évek finomkodó, burkolt antiszemita megjegyzéseit felváltotta a nyílt és őszinte beszéd. A Nemzeti Szövetség másik emblematikus figurája, Lőrinczy Lajos¹¹² ugyanebben a számban kirohanást intézett az országos egyesület „lelkileg, fajilag idegen mamut gyógyszerészek” érdekeit védő vezetősége ellen, mely „túlnyomó részben idegen fajúakból és azoknak magukat magyaroknak nevező bérenceiből állott.”¹¹³ A lapban ezért örömmel jelentették be a Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének megalakulását, mely a „az egész ország nemzeti alapon álló keresztény gyógyszerész társadalmát” – az alkalmazottakat és tulajdonosokat is beleértve – kívánta egy táborba gyűjteni.¹¹⁴ A készülődő második zsidótörvény kritikája sem maradhatott ki a folyóiratból,¹¹⁵ ahogy merkantil szellemiség ostromozása sem, mellyel a zsidóság a keresztény gyógyszerészek vesztére tör.¹¹⁶ A pálya „zsidómentesítése” jelentette az egyik legfontosabb célkitűzésüket.¹¹⁷

A „zsidóbérencnek” tekintett vezetőséggel szembeni elégedetlenkedők munkája meghozta gyümölcsét. Az országos egyesület vezetősége elleni támadással kezdetét vette a jobbratolódás. A karon belüli feszültségek már az első zsidótörvény elfogadását követően kiéleződtek. Az országos egyesület 1938-ban Balatonfüreden megtartott éves közgyűlésén egyesek már a „numerus nullust”, vagyis a zsidóság gyógyszerészek köréből való teljes kizárását követelték. A zsidótörvény okozta feszültség hatására az országos egyesület két emblematikus zsidó vezetője, Müller Vilmos alelnök és Róth Manó pénztáros „a napi politikát súroló belső gyógyszerészi események következtében” lemondott tisztségéről. Az alelnöki pozícióba az „örségváltás” szellemében ekkor került Várady László országgyűlési képviselő.¹¹⁸ Az ellenzék részéről a vezérszónok a Budapestvidéki Kerületben az árszabályozást már sikerrel végrehajtó Molnár Antal volt, aki követelte, hogy a „vezetőség legyen magyar, keresztény és gyógyszerész”.¹¹⁹ Ez utóbbi kitétel egyértelmű célzás volt, a gyógyszerészi tevékenységet nem folytató Taufferre. Ilyen közhangulatban a közgyűlésen lemondott választmányi tagságáról Mann Géza, Jónap Aladár és Léderer Ervin is. A feszültség rányomta bélyegét a közgyűlésre. Tauffer Gábor elnök hiába hangsúlyozta beszédében, hogy a „társadalmi egyensúly eltolódása”, vagyis a zsidókérdés a gyógyszerészeknél korántsem olyan súlyos, mint más pályák esetén, beszédét az elégedetlenkedők többször hangos bekiabálásokkal szakították félbe.¹²⁰ A közgyűlésen Tauffert bizalmi szavazás keretében megerősítették elnöki pozíciójában. Az 1939. évi kassai közgyűlésen ismételt megerősítették Tauffert pozíciójában, de a feszültségek és a zsidótörvény keltette indulatok nem csitultak. A Keresztény Front nevében Zakar Zoltán vonta kérdőre Tauffer Gábort, aki „kötelességének tartotta a keresztény érdekekkel ellentétben a 300 zsidó kartársunk érdekét [...] sikerre vinni.”¹²¹ A vezetésre

¹¹¹ Roboz népbírói pere: BFL XXV.1.a – 1834 – 1945.

¹¹² A Szálasi kormány idején gyógyszerészetügyi kormánybiztos helyettesé nevezik ki.

¹¹³ Egyesületi érdekvédelem, GyÖ, 1938. július 1.

¹¹⁴ Miért van szükség a Magyar Nemzeti Szövetségre? GyÖ, 1938. július 1.

¹¹⁵ Húsz százalék, GyÖ, 1938. július 1.

¹¹⁶ Gyógyszerkülönlegesség és antiszemitizmus, GyÖ, 1938. július 1.

¹¹⁷ „Egy, a nemzettől idegen faj, amely faji adottságai és különleges faji törvényei következtében mindig önös életmódot folytatott, nem lehet olyan fontos közegészségügyi őrhely birtokosa, mint a gyógyszertár [...]. minden gyógyszertár kizárólag olyan magyarok kezébe kerül, akik vérségileg és anyagilag abszolút függetlenek a zsidóságtól.” Nem ok nélkül, GyÖ, 1938. július 1.

¹¹⁸ A nagyjelentőségű balatonfüredi közgyűlés, GyK, 1938. június 18.

¹¹⁹ Közgyűlési napok, GyK, 1938. június 18.

¹²⁰ Három sorsdöntő beszéd, GyK, 1938. június 18.

¹²¹ A zsidó gyógyszertárak ügye a közgyűlésen, GyK, 1940. január 13.

nehezedő nyomás a második zsidótörvénnyel tehát tovább fokozódott.¹²² Ráadásul más irányból is támadás érte az egyesület vezetését. Pongárcz Lajos gyógyszerész, a Magyar Élet Pártjának országgyűlési képviselője is távozásra szólította fel Tauffer Gábor elnököt, aki ellenzéki országgyűlési képviselőként rendszeresen bírálta a kormány politikáját.¹²³

Az országos egyesületen belüli ellenzéki mozgalom csak évekkel később hozta meg gyümölcsét. 1940 novemberében a választmány ismét megerősítette pozíciójában Tauffert és a vezetőséget.¹²⁴ A folyamatos nyomás hatására azonban 1941 februárjában Tauffer Gábor elnök önként távozott,¹²⁵ Löcherer Tamás alelnököt és Koritsánszky Ottó igazgatót pedig leváltották.¹²⁶ Tauffer hivatalosan azzal indokolta lemondását, hogy a belügyminiszter nem jelölte a GYOJA intézőbizottságába, amit ő ellenzéki pártállásának tudott be és a bizalom elvesztéseként értékelte.

Az új elnök – egyedüli jelöltként – a MÉP országgyűlési képviselője, Várady László lett. Szimbolikus jelentőségű, hogy Váradyt a keresztény gyógyszerész mozgalom emblemikus figurái kérték fel elnöknek, többek között Szász Tihamér, Kováts Aladár, Wolff Lajos, Szentgáli Dániel, Molnár Antal és Kabay János.¹²⁷ Várady által jelölve társelnöknek németprónai Wolff Lajost, ügyvezető igazgatónak pedig az Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesületének korábbi elnökét, Gróff Gyulát választották meg. A két alelnök révén, Kováts Aladár és Thury Andor (később Molnár Antal) személyében a keresztény mozgalmak emblemikus figurái is bekerültek a közvetlen vezetőségbe.¹²⁸

A vezetőségen belül 1938 óta jelentős jobbrtolódás ment végbe, de szembetűnő a zsidó gyógyszerészek fokozatos kiszorulása is. 1938-ban a 39 tagú vezetőségben (tisztviselők és a választmány) még 8 zsidó tagot tudtam azonosítani,¹²⁹ 1942-ben már egyet sem.¹³⁰ Az országos egyesület mellett vidéken is nagy erővel folyt az egyesületek, illetve az országos egyesület vidéki kerületeinek árszításása.¹³¹

Érdeemes lenne alaposabban megvizsgálni a Budapesti Gyógyszerész Testületben lejátszódó folyamatokat is. Az a benyomásom, hogy az árszítás itt már korábban, 1938 folyamán kezdetét vette. Nagy Béla elnök ekkor mondott le, és ezzel egy időben¹³² a támaszát jelentő csoport is meggyengült. Nagy a Certa Laboratórium Rt. révén az 1920-as években szoros üzleti kapcsolatban állt két neves budapesti zsidó gyógyszerésszel, Czukor Lászlóval és Kerpel Vilmossal, akik szintén 1938-ban távoztak a Budapesti Testület vezetőségéből.¹³³ Nem

¹²² A támadás egyik élharcosa továbbra Molnár Antal volt, aki a nyilvánosság előtt vette fel a kesztyűt a zsidókat sújtó rendelkezések ellen küzdő – megfogalmazása szerint – „a pályára nehezedő liberális nagytőke érdekvédelmi síkjába fordul” vezetőség ellen. (Történet-e mulasztás az érdekvédelemben? GyK, 1939. április 29.)

¹²³ Nyílt-levél, GyK, 1940. augusztus 3.

¹²⁴ Döntött a választmány, GyK, 1940. december 7.

¹²⁵ Dr. Tauffer Gábor lemondása, GyK, 1941. január 25.

¹²⁶ Koritsánszky megbuktatása egyben azt is jelentette, hogy az általa szerkesztett Gyógyszerészi Közlöny megszűnt az országos egyesület hivatalos lapja lenni. (A hivatalos jelleg megvonása, GyK, 1941. április 5.)

¹²⁷ Dr. vitéz Várady László elnökjelöltsége, GyK, 1941. február 22.

¹²⁸ Magyar Országos Tudósító, 1941. március 1. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MOT_1941_03_1/?pg=194&layout=s

¹²⁹ A korántsem biztos, hogy teljes lista: Müller Vilmos, Róth Manó, Czukor László, Haas Miklós, Léderer Ervin, Mann Géza, Frankl Antal, Radó Miklós. *Gyógyszerészek Zsebnaptára az 1938-ik évre*, Összeáll.: RÉTHELYI József, Budapest, 1938.

¹³⁰ *Gyógyszerészek Évkönyve: 1942: Huszonegyedik évfolyam*, Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás, Gyógyszerészi Közlöny, Budapest, 1942.

¹³¹ Nagyváradon például a helyi egyesület éléről eltávolították Rác Zsuzsanna zsidó gyógyszerészt, akinek helyét a szélsőjobboldali Ajtay G. Gyula vette át. (ZSOLT Agnes, *Éva lányom*, Budapest, 21. Század Kiadó, 2011, 22.) Ajtay megúsza a számonkérést, és vélhetően Dél-Amerikába emigrált családjával együtt. (Budaházy István, *Halványodó arcképek: Öt nagyváradai gyógyszerész, öt sors*. Nagyvárad, Varadinum Script, 2014: 50.)

¹³² A Budapesti Gyógyszerész Testület közgyűlése, GyK, 1938. április 9.

¹³³ Szmodits László, *Neves magyar gyógyszerészek kegyeleti adattára*, Budapest, Dictum Kiadó, 2003, 195.

ők voltak azonban az egyedüli távozók. Nagy idején legalább tíz zsidó tag volt a vezetőségben,¹³⁴ lemondását követően számuk háromra csökkent.¹³⁵ Az új elnök a keresztény mozgalom egyik fontos szereplője németprónai Wolff Lajos lett.

Belső feszültségek a keresztény mozgalmon belül

A németek bevonulásával, és a Sztójay kormány kinevezésével új helyzet teremtődött. Ebben az új helyzetben már a „keresztényibb” összetételű országos egyesület pozíciója sem volt biztos. Hiába kerültek ki a vezetőségből a zsidók, és tett szert nagyobb befolyásra a Keresztény Gyógyszerész Front, az új helyzetben csak egy radikálisabb, tisztán keresztény egyesület maradhatott talpon. A Sztójay kormány 1944 nyarán látta elérkezettnek az időt, hogy a zsidókérdéssel kapcsolatban mérsékelt álláspontot képviselő Országos Gyógyszerész Egyesületet és az Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesületét feloszlassa. Jogutódnak a Roboz Zoltán által vezetett Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségét jelölték ki.¹³⁶ Pontosan nem lehet tudni, hogy mi állt az egyesületek feloszlásának hátterében. Várady szerint Endre László felszólította, hogy távozzon az elnöki székből, aminek nem tett eleget. Ezt követte a feloszlítás.¹³⁷ Vélhetően a Nemzeti Szövetség Endrével fennálló kapcsolatai révén érte el a belügyminisztériumban a feloszlítást.

Az esemény puccsszerűen történt.¹³⁸ A Nemzeti Szövetség nevében Lőrinczy Lajos, Roboz Zoltán, Szendy Imre és Krassy Miklós megjelent az országos egyesület székházában, és a belügyminisztériumi végzést átadva átvették az országos egyesület vezetését.¹³⁹ A rajtaütésszerű akciót az indokolta, hogy ezzel akarták megakadályozni az egyesület nagyságrendileg másfél millió pengő értékű vagyonának a kimenekítését. Hasonlóan jártak el az Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesületének esetében is azzal a különbséggel, hogy a legradikálisabb vezetőt, Földényi Alajost¹⁴⁰ átvették a Nemzeti Szövetségbe.

A Nemzeti Szövetségben uralkodó szellemiségre utal, hogy egyes állítások szerint „a vezetőség tagjai ég felé lendített karral és hangos „Harc!” felkiáltással lépnek a helyiségbe.”¹⁴¹ A vezetőség nem is rejtette véka alá, hogy teljes mértékben egyetértenek a Német Birodalom célkitűzéseivel: „a Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének vezetősége olyan emberekből áll, akiknek eszmei elgondolása és politikai meggyőződése az új nemzeti és szociális világrend alapján áll. [...] a német szövetségesek oldalán megteszünk mindent a háború győzelmes befejezésére.”¹⁴²

A Nemzeti Szövetség vezetőiről rendelkezésre álló információk segítenek beazonosítani azokat a társadalmi csoportokat, melyek a szövetség fajvédő és antiszemita programját támogatták. Feltűnően sok tisztviselő gyógyszerész, alkalmazott gyógyszerész, vidéki tulajdonos vagy a pályáját elhagyó gyógyszerész található közöttük, ugyanakkor – egy budapesti és egy munkácsi gyógyszerészt leszámítva – teljesen hiányoznak a városi gyógyszertár tulajdonosok. Érdekes továbbá, hogy számos doktori címmel rendelkező gyógyszerész

¹³⁴ Akiket azonosítani tudtam: Funk József, Czukor László, Haas Miklós, Kerpel Vilmos, Mann Géza, Preisich Károly, Róth Manó, Steiner Oszkár, Strausz Ármin, Schubert Arnold. *Gyógyszerészek Évkönyve az 1938-ik évre: Tizenhetedik évfolyam*, Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás, Gyógyszerészi Közlöny, Budapest, 1938.

¹³⁵ Akiket azonosítani tudtam: Mann Géza, Steiner Oszkár, és a kikeresztelkedett Örkény Hugó. *Gyógyszerészek Évkönyve az 1939-ik évre: Tizenhetedik évfolyam*, Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás, Gyógyszerészi Közlöny, Budapest, 1939.

¹³⁶ Magyar Országos Tudósító, 1944. június 24. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MOT_1944_06_2/?pg=75&layout=s

¹³⁷ Várady László igazolóbizottsági iratai: BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. november 22.

¹³⁸ A belügyminiszter feloszlatta az Országos Gyógyszerész Egyesületet és az Okleveles Gyógyszerészek Egyesületét! EGyL, 1944. július. 1.

¹³⁹ BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei 1945. május 13.

¹⁴⁰ Földényi volt megbízva az egyesületben a zsidó gyógyszertárakra beadott igények kezelésével, szervezésével, kiközvetítésével. (Kedves Kartársaim! GyL, 1942. november 1.)

¹⁴¹ Őszinte szó érdekvédelmünk mai állapotáról, EGyL, 1944. szeptember 9.

¹⁴² A baranyai gyógyszerészek álláspontja érdekvédelmünk ügyében, EGyL, 1944. szeptember 23.

is található közöttük.¹⁴³ Az Egyesített Gyógyszerészi Lapok ennél is részletesebb statisztikát közöl a tagokról, melyből kiderül, hogy a hazánkban működő 2013 tulajdonos, 1600 alkalmazott és kb. 200 tisztviselő-gyógyszerész nem egyenlő arányban képviseltette magát az egyesületben. A 321 tagot számláló Szövetségben 81 tulajdonos (az összes tulajdonos 4 %-a), 33 bérlő és gondnok (n. a.), 140 alkalmazott (9%), 38 tisztviselő (19%), 11 állás nélküli gyógyszerész, valamint 16 egyéb foglalkozású személy képviseltette magát.¹⁴⁴ A szövetségben tehát a legmagasabb arányban a tisztviselő és alkalmazott gyógyszerészek képviseltették magukat, de jellemző csoportnak mondhatóak az állás nélküli és a pályát elhagyó gyógyszerészek is. A szövetségre jellemző radikális törekvések a gyógyszertárral nem rendelkező, tisztviselői vagy gyógyszertári alkalmazásban álló gyógyszerészek között letek táptalajra. Az is figyelemre méltó, hogy a gyógyszertár tulajdonosok – függetlenül attól, hogy budapesti vagy ún. vidéki „törpegyógyszertárakról” beszélünk – elenyésző arányban vettek részt ebben a mozgalomban. A keresztény gyógyszerész mozgalom kibontakozása és a gyógyszerészek radikalizálódása mögött tehát elsősorban a sikertelen önállósodási kísérletek, a saját patika megszerzésének nehézségei álltak.

A radikalizálódás mögött álló tényezők megértéséhez szükséges, hogy egy kisebb kitérőt tegyünk. Az önállósodás előtt álló legnagyobb akadályt az jelentette, hogy az 1930-as években lényegében megszűntették az új gyógyszertárak felállításának engedélyezését. Vass József népjóléti miniszter rendelete szerint ugyanis a gyógyszerészek „tömeges és indokolatlan kérvényekkel” ostromolják a minisztériumot, holott meggyőződése szerint „az ország gyógyszertárakkal kellőképp el van látva”.¹⁴⁵ Vass elképzelését, végül Kozma Miklós belügyminiszter ültette át a gyakorlatba az 1930-as évek második felében.¹⁴⁶

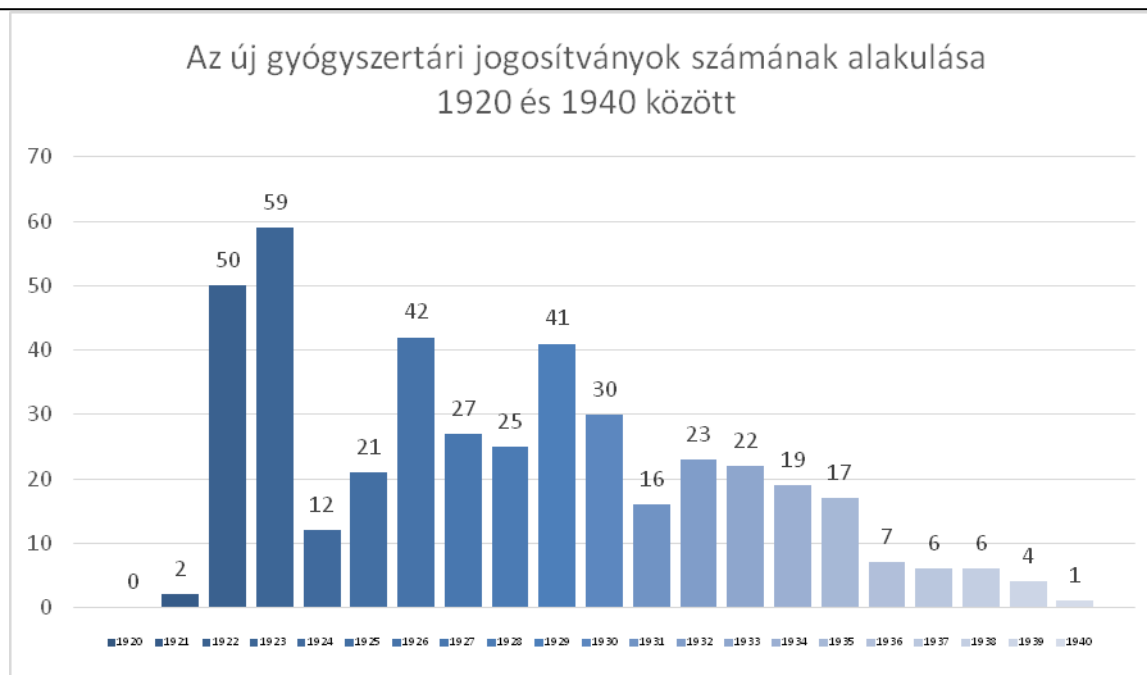
Az aránytalanságot mutatja, hogy az 1920-as években összesen 279 db gyógyszertári jogosítványt adományoztak, az 1930-as években viszont csak 150 darabot. Az újonnan kiadott gyógyszertári jogosítványok száma az évtized második felében drasztikusan csökkent, szinte megszűnt. Gyógyszertári jogosítványhoz tehát két úton lehetett hozzájutni: vagy vásárlás útján, ami tetemes tőkét igényelt, vagy pedig öröklés révén.

¹⁴³ Az Egyesített Gyógyszerészi Lapok felsorolása a vezetőségről: „Elnök: Lőrinczy Lajos csömöri gyógyszertártulajdonos, társelnök: Tatár József volt budapesti gyógyszertártulajdonos, jelenleg bornagykereskedő; alelnökök: dr. Korényi Ernő volt egyetemi tanársegéd, okl. gyógyszerész, dr. Czuczay Péter gyógyszertári gondnok és Patakfalvy Sándor endrődi gyógyszertártulajdonos; pénztárosok: Remetey-Fülepp Tibor a Gyűjtőfogház házi gyógyszertárának vezetője és dr. Tolvay Zenóbius körösladányi gyógyszertárbérlő; ellenőrök: Bartha Tivadarné szül. Kramasza Jolán MABI-gyógyszerész és Gombos Zoltán budapesti gyógyszertártulajdonos; ügyvezető igazgató: Roboz Zoltán okl. gyógyszerész; titkárok: Krassy Miklós MABI-gyógyszerész és dr. Tomory Nándor a m. kir. Bírósági Vegyészeti Intézet vegyésze; jegyzők. Nagy Pál igazságügyminiszteri tisztviselő, okl. gyógyszerész, Fontos Jenő kispesti gyógyszertárbérlő és Török Tibor okl. gyógyszerészek; gazda: Sárkány György munkácsi gyógyszertártulajdonos; könyvtáros: Zádory Gyula MABI-gyógyszerész, ügyész: dr. Szendy Imre gyakorló ügyvéd okl. gyógyszerész.” A belügyminiszter feloszlatta az Országos Gyógyszerész Egyesületet és az Okleveles Gyógyszerészek Egyesületét! , EGYL, 1944. július. 1.

¹⁴⁴ „...budapesti tulajdonos 7, vidéki tulajdonos 74, gyógyszerész-bérlő 20, gyógyszerész-gondnok 13, MABI gyógyszerész 15, OTI gyógyszerész 1, alkalmazott gyógyszerész 140, állástalan gyógyszerész 11, gyáripárnál alk. gyógyszerész 3, köztisztviselő gyógyszerész 19, bornagykereskedő 1, drogista 3, illatszerész 1, vállalkozó 1, ügyvéd 1, orvos 1, ismeretlen foglalkozású 10.” A magyar gyógyszerészet hivatásrendi megszervezése. , EGYL, 1944. július. 29.

¹⁴⁵ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 39 000/1930. számú körrendelete a gyógyszertári jogosítványok engedélyezésének ideiglenes felfüggesztése tárgyában, BuK, 1930. július 22.

¹⁴⁶ A Magyarországi Gyógyszerész Egyesület működése, GyK, 1938. június 11.

2. ábra 1920-1940 között új gyógyszerertári jogosítványok

A gyógyszerertári jogosítványok engedélyezésének felfüggesztése azzal a következménnyel járt, hogy az 1930-as évekre a pálya társadalmi bázisa jelentősen beszűkült, a gyógyszerészet szociálisan egyre zártabbá vált. A gyógyszerészhallgatók egyre nagyobb arányban kerültek ki gyógyszerész dinasztiából, ahol adott volt a lehetőség a patika átörökítésére. Az 1908/09. tanévben a gyógyszerészhallgatóknak még csak 14,9%-a származott gyógyszerész, orvos, ügyvéd vagy mérnök apától.¹⁴⁷ A két háború között a budapesti egyetemre beiratkozott hallgatók apjai közt viszont már 32,4% a szabadpályás értelmiségiek aránya, akiknek öthatodát a gyógyszerészek tették ki. Ha csak a gyógyszerészeket vizsgáljuk 1920 és 1944 között akkor is az önrekrutáció folyamatos emelkedése tapasztalható. Az 1920-as években a hallgatóknak még csak 21,7%-a származott gyógyszerészcsaládból, az 1930-as években 29,2%-ra, az 1940-es évek első felében pedig már 34,3%-ra emelkedett ez az arány!¹⁴⁸ A jogosítványok kiadásának szinte teljes felfüggesztésével a mobilitási csatornák beszűkültek, ami szociális feszültséghez vezetett. Véleményem szerint az antiszemita törekvések egyik szociális forrása éppen a gyógyszerertári jogadományozás szinte teljes megszüntetése, és ezzel a pálya mobilitási lehetőségeinek beszűkülése volt.¹⁴⁹

A gyógyszerészek radikalizálódásáért még egy tényező tehető felelőssé, nevezetesen a tisztviselő gyógyszerészek relatíve rossz helyzete. Ez részben abból adódott, hogy a tisztviselőket kevésbé érintették a korszak szociális vívmányai, így többek között a bérminimumot szabályozó rendelet sem, amely 240 pengős fizetést garantált az alkalmazott gyógyszerészek részére.¹⁵⁰ A tisztviselők bérét az állami bértábla szabályozta, mely fizetési osztályokba sorolta a gyógyszerészeket is. Csak összehasonlításként: 1938-ban a

¹⁴⁷ Mazsu János, *A dualizmus kori értelmiség társadalmi forrásainak főbb változási tendenciái*, Történelmi Szemle, 1980/2, 289–308.

¹⁴⁸ Magos *i. m.*

¹⁴⁹ Megerősíti ezt egy korabeli publicista, Török Árpád is, aki szerint a zsidótörvénnyel a „társadalmi kapillaritást akarjuk ismét működésbe hozni. [...] Nem az a baj, hogy kis patikák is vannak, [...] hanem az, hogy akinek a sors kicsit juttatott, az a mai viszonyok között abból alig tud kikerülni.” (Alkalmazottak és törpék vitája a zsidótörvény körül, GyK, 1939. július 29.)

¹⁵⁰ 150/1939. BM. sz. rendelt a gyógyszerertárakban és ezekkel összefüggő üzemekben foglalkoztatott gyógyszerészalkalmazottak munkaidejének, legkisebb munkabérének és fizetéses szabadságidejének szabályozása.

MABI gyógyszerész főfelügyelője 277-336 pengő között keresett (VII. fizetési osztály), a gyógyszerész felügyelők 216-246 pengőt (VIII.), a főgyógyszerészek 172-197 pengőt (IX.), a gyógyszerészek 149-167 pengőt (X.), a segédgyógyszerészek 126-140 pengőt (XI.) a gyógyszerész-gyakornokok 105-102 pengőt vihettek haza.¹⁵¹ És ez csak a hivatalos állományra vonatkozott! A biztosítói intézeteknél a gyógyszerészek 50-60%-a nem volt kinevezve, hanem ideiglenes státuszban dolgozott szakdíjnokként, ami adott esetben 100 pengő alatti jövedelmet jelentett.¹⁵² A tisztviselő gyógyszerészek helyzetét hosszú évekig nem sikerült megnyugtatóan rendezni. Történtek kísérletek – éppen a MABI-nál – egy méltányosabb rendszer bevezetésére, a díjnoki rendszer korlátozására, a besorolás emelésére. Az 1940. évi gyógyszerészképzési reform – mely az egyetemi tanfolyam idejét 4 évben határozta meg, és ezzel teljes jogú egyetemi diplomát biztosított – jó hivatkozási alapot adott a tisztviselő gyógyszerészek fizetésének rendezéséhez.¹⁵³ A MABI-nál történt óvatos kísérlet dacára a magánszférában elérhető béreket nem sikerült utolérni. A MÁV-nál alkalmazott tisztviselő gyógyszerészek esetén pedig olyan eset is előfordult, hogy 1943-ban valakit a nyolc középiskolának megfelelő fizetési osztályba soroltak (XI. fizetési osztály).¹⁵⁴ Nem véletlen talán, hogy ez a létszámban csekély csoport volt a radikális törekvések egyik legerősebb támasza.

A tulajdonosok és az alkalmazottak országos egyesületének felszámolása, valamint a Nemzeti Szövetség belügyminiszteri jóváhagyása lépésre készítette a Budapesti Gyógyszerész Testületet is, mely egyedülként túlélte a megszüntetési hullámot.¹⁵⁵ A Budapesti Testület a feloszlástól tartva igyekezett hűségéről biztosítani a politikai vezetőréteget. Az Országos Gyógyszerész Egyesület megszüntetését követően ezért beadványt intéztek Jaross Andor belügyminiszterhez. Szükségét érezték, hogy felhívják a belügyminiszter figyelmét, miszerint „a vezetőség tagjai akár a nemzethűség, akár a fajvédelem tekintetében egytől egyig a legmegbízhatóbbak.”¹⁵⁶ A biztonság kedvéért a kérvényhez csatolták németprónai Wolff Lajosnak, „az országos híru keresztény politikus” testvérének az önéletrajzát is.

A források tanúsága szerint a feloszlástól való félelem eredményezte a Gyógyszerész Kaszinó árszabását is. A nagyrészt zsidó tagokból álló kaszinóból a zsidók kiszorítása már 1942-ben kezdetét vette, amikor a tisztikar összetételében jelentős változás ment végbe. A teljes tagság „megtisztítása” a németek bevonulását követően, a Sztójay kormány idején következett be.¹⁵⁷ Fényes Béla szélsőjobboldali gyógyszerész a Kaszinó helyiségeit igénybe akarta venni, mivel „oda legnagyobb részt csak zsidó tagok járnak, és ott zsidó politikát folytatnak”. Ezt Csányi Imre, a Kaszinó elnöke visszautasította, de újabb nyomás érkezett, ezúttal az országos egyesület vezetése részéről. Gróff Gyula és Wolff Lajos megszégyenítette, hogy a belügyminiszter fel fogja oszlatni az egyesületet, ha nem zárják ki a zsidó tagokat. Csányi – a feloszlást elkerülendő – 1944. április 23-án kezdeményezte¹⁵⁸ a zsidók kizárását a kaszinóból, amelyet el is fogadtak.¹⁵⁹

¹⁵¹ *Magyarország tiszti cím- és névtára: XLVI. évfolyam*, Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1938.

¹⁵² A tisztviselő-gyógyszerészek helyzete, GyK, 1939. szeptember 9.

¹⁵³ A MABI gyógyszerészeinek helyzete, GyK, 1942. április 4.

¹⁵⁴ Példátlan gyógyszerési sérelem a Máv-nál, GyK, 1943. február 27.

¹⁵⁵ A Budapesti Gyógyszerész Testület megszüntetésére – rossz májű megjegyzések szerint – azért nem került sor, mert a Sztójay kormánnyal jó viszont ápoló, és az egyesületek felszámolását kieszközölő Nemzeti Szövetség nem tudta, hogy az országos egyesület felszámolásával nem szűnik meg a budapesti testület is, hiszen függetlenek egymástól. (Öszinte szó érdekvédelmünk mai állapotáról, EGyL, 1944. szeptember 9.).

¹⁵⁶ MNL OL K150 1944-XIII-6-iktatatlan iratok.

¹⁵⁷ Az erre vonatkozó információ megtalálható Csányi Imrének, a kaszinó alelnökének igazolási eljárásában. (BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei 1945. november 22.).

¹⁵⁸ GySz, 1944. április 29.

¹⁵⁹ Csányit a népbíróóság felmentette az ellene megfogalmazott vádak alól, mivel a tanúk egybehangzó állítása szerint „liberális gondolkodású” egyén volt, akit szoros barátság fűzött számos zsidó kollégájához is. Az árszabást a kényszerítő körülmények hatására, a kaszinó megmentése érdekében hajtották végre. Tanúskodott mellette többek között Örkény Hugó is. BFL XXV.1.a – 2868 – 1946.

A Lőrinczy Lajos, Patakfalvy Sándor, Roboz Sándor és Krassy Miklós által vezetett Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének tevékenységéről kevés információ maradt fenn.¹⁶⁰ Önálló folyóirattal nem rendelkeztek, az egyetlen folyóiratként megmaradt Egyesített Gyógyszerészi Lapok szerkesztőségével pedig kifejezetten rossz viszonyt ápoltak. A Szövetség még a Sztójay kormány idején kelt felterjesztésében kérte, hogy a kínzó munkaerő-, illetve gyógyszerhiányt a belügyminiszter egy miniszteri biztos kinevezésével orvosolja, aki hatóságilag nevezhet ki, helyezhet át gyógyszerészeket az üres patikákba.¹⁶¹ A megoldást azonban már a Szálasi kormány szállította. A szintén gyógyszerész végzettségű miniszterelnök-helyettes, Szöllősi Jenő jegyezte az a rendeletet, mely 1944. november 22-ével létrehozta a gyógyszerészetügyi kormánybiztos intézményét.¹⁶² Feladata a „gyógyszerekkel, [...] a gyógyászati segédeszközökkel való tervszerű gazdálkodásának, [...] a gyógyszerési munkaerő gazdaságosabb felhasználásának fokozatosabb biztosítása” volt, vagyis teljesen szabad kezet kapott a gyógyszerkészlet és gyógyszerési munkaerő felett. Kormánybiztosnak Barczikay Tibor gyógyszerészt, a Szálasi féle Nyilaskeresztes Párt politikusát nevezték ki, helyettese pedig a Nemzeti Szövetség elnöke, Lőrinczy Lajos lett. Barczikay 1944. december 15-én elrendelte¹⁶³ az összes gyógyszerész számára, hogy lépjen be a Nemzeti Szövetségbe, azonban a gyógyszerészek döntő része bojkottálta a belépést.¹⁶⁴ Barczikay nem sokkal később a fronttal együtt nyugatra távozott. A Nemzeti Szövetséggel együttműködve Lőrinczy ekkor egy körlevelet bocsájtott ki, melyben felszólította a budapesti gyógyszerészeket, hogy a közelgő frontra tekintettel gyógyszereiket szállítsák nyugatra. A terv szerint az ostromlott Budapest 192 gyógyszertárából 157 árukészletét szállították volna el.¹⁶⁵ A német szövetség mellett végsőkéig kitartó Lőrinczyt az sem különösebben érdekelte, hogy a rendelet végrehajtása komolyan veszélyeztette volna Budapest ellátásának biztonságát. Fontosabb volt a német győzelem, valamint az, hogy az értékes gyógyszerek ne kerüljenek a közeledő szovjet katonák birtokába.

A gyógyszerési szaksajtó felszámolása

1944-et megelőzően több gyógyszerészeti folyóiratot is kiadtak hazánkban. A legnagyobb hagyományokkal a Gyógyszerészi Hetilap (1862-1944) rendelkezett, de nagy múltra tekintett vissza az Gyógyszerészi Közlöny (1885-1944) is. Legújabb szakfolyóiratnak pedig az 1936-ban alapított Gyógyszerészi Szemle számított. Az alkalmazotti mozgalmat a Gyógyszerészek Lapja (1906/1908-1944) képviselte.¹⁶⁶

A németek bevonulását követően kezdetét vette a sajtó gleichschaltolása is. A miniszterelnök felhatalmazást kapott, hogy „az állami rend megóvása érdekében” betilthat időszak kiadványokat.¹⁶⁷ Ennek megfelelően 1944. április 27-én Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár, a sajtóért felelős kormánybiztos elrendelte több folyóirat, így a gyógyszerési szaklapok felszámolását is.¹⁶⁸ Jellemző a Sztójay kormány kulturális

¹⁶⁰ 170.125/1944 B. M. rendelete

¹⁶¹ Adataik szerint kb. 260 gyógyszertár volt zárva. MNL OL K150 1944-XIII-6-iktatatlan iratok.

¹⁶² A m. kir. minisztérium 4260/1944. M. E. számú rendelete. BK., 1944. december 3. 1700–1703.

¹⁶³ Magyar Távirati Iroda – Külföldi-Belföldi Hírek, 1944. december 15.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/KulfBelfHirek_1944_12_1_001-123/?pg=355&layout=s

¹⁶⁴ Említsük meg Vondra Antal pécsi gyógyszerész bátor kiállítását is, mellyel több pécsi gyógyszerésszel együtt nyíltan megtagadta a belépést a Nemzeti Szövetségbe még 1944 szeptemberében. A baranyai gyógyszerészek álláspontja érdekvédelmük ügyében. EGYL, 1944. szeptember 23.

¹⁶⁵ BFL XXV.1.a – 1834 – 1947.

¹⁶⁶ A rend kedvéért a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítőjét is említsük meg, mely kizárólag tudományos kérdésekkel foglalkozott, a gyógyszerésztársadalmat érintő közügyekkel nem. Sági Erzsébet, *A Magyarországon, magyar nyelven 1848–2000 között megjelent gyógyszerési folyóiratok*, Gyógyszerészet. 2005/11, 689–695.

¹⁶⁷ 10.600/1944. M. E. számú rendelet.

¹⁶⁸ A m. kir. miniszterelnök 10.733/1944. M. E. számú határozata időszaki lapok további kiadásának megtiltása tárgyában.

pusztításra, hogy a szépirodalom árjásítása során 1944 júniusában félmillió zsidó szerző által jegyzett könyvet zúztak be.¹⁶⁹

A felszámolást követően a Gyógyszerészi Hetilap, a Gyógyszerészi Közlöny, valamint a Gyógyszerészi Szemle szerkesztői létrehozták az Egyesített Gyógyszerészi Lapokat, mely 1944. július 1. és 1944. december 2. között jelent meg. A Gyógyszerészek Lapja 1944. június 15-én jelent meg utoljára, mivel a folyóiratot kiadó Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesületét feloszlatta a Belügyminisztérium.

Az Egyesített Gyógyszerészi Lapok szerkesztőségét a megszüntetett lapok korábbi szerkesztői alkották, név szerint Löcherer Tamás, Szász Tihamér és Wolff Lajos. Amíg Löcherer a konzervatívabb, Tauffer Gábor által fémjelzett csoportosuláshoz tartozott, addig Szász Tihamért és Wolff Lajost a Keresztény Fronthoz és Várady László köréhez sorolhatjuk.¹⁷⁰ Egy szempontból azonban közösséget alkottak, mindhárman elhatárolódtak a Sztójay kormány által elismert szakmai szervezettől, a Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségétől. Ebből következett, hogy az új folyóirat permanens háborúban állt a Nemzeti Szövetséggel, és annak vezetőivel.

Az 1945 utáni számonkérések során a szerkesztőket egy cikk miatt kérték számon, melyben hitet tettek a fajvédő jobboldali politika mellett, és összefogásra szólították fel a keresztény gyógyszerészeket, egyúttal örömeiket fejezték ki, hogy „baloldali és liberális,” „destruktív hajlamú” zsidóság a pályáról „teljesen kiküszöböltetett.”¹⁷¹ A cikk azonban kiállítás volt a megszüntetett egyesületek mellett, és egyúttal támadás a Nemzeti Szövetség ellen. Az antiszemita fennhangok – anakronisztikusan fogalmazva – „vörös farokként” jelentek meg a cikkben.

Őrségváltás a gyógyszertárak élén

A második zsidótörvény végrehajtását a rendelkezéseknek megfelelően 5 éves türelmi időt követően 1943-ban kezdték meg. A belügyminisztérium az 1942-es adatszolgáltatás alapján nagyságrendileg 300 gyógyszertár megvonásával számolt.¹⁷² A végrehajtást illetően a hatóságok óvatosságát indokolhatta az is, hogy tisztában voltak a nyilvánvaló ténnyel, hogy a zsidótörvény óriási munkaerőhiányt fog okozni. Bárczy István államtitkár 1941 októberében jelezte Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek, hogy a második zsidótörvény végrehajtása „a legnagyobb nehézségbe ütközik. Különösen nagy a hiány a gyógyszertár önálló vezetésére képesített (approbált) gyógyszerészekben.”¹⁷³ Bárczy hiába hívta fel a figyelmet arra, hogy már eddig is be kellett zárni 8 gyógyszertárat, és elkerülhetetlennek tűnik további gyógyszertárak bezárása. Keresztes-Fischer azzal szerelte le az aggodalmaskodó Bárczyt, hogy a hiány munkaszolgálatosok igénybevételével fogják orvosolni. Hiába panaszkodtak a gyógyszerészek is, hogy a zsidótörvény bevezetése óta fokozódott a munkaerőhiány, és hiába van „egyik oldalon zsidó gyógyszerész, aki szívesen vállal állást, a másikon pedig van elég patika, amelyik zsidót is kész alkalmazni,” ha törvényi akadály van a munkába állásnak.¹⁷⁴

1943. május 4-én vonták meg a 46 év alattiak gyógyszertári jogosítványát.¹⁷⁵ Ez összesen 68 gyógyszerészt és gyógyszertárat érintett. A megvonásról egy évvel korábban értesített gyógyszerészeknek még lehetősége volt a gyógyszertár értékesítésére. 20 gyógyszertárat korábban átruháztak, 16 gyógyszertár átruházását

¹⁶⁹ A m. kir. miniszterelnök 11.300/1944. M. E. számú határozata a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők műveinek a közforgalomból való kivonása.

¹⁷⁰ Beköszöntő. EGYL, 1944. július 1.

¹⁷¹ Meditáció. EGYL, 1944. július 15.

¹⁷² MNL OL XIX-A-83-a-1942. április 28.

¹⁷³ MNL OL K150 I-8-i-1941-832.

¹⁷⁴ Az alkalmazotthiány. GyK, 1941. december 6.

¹⁷⁵ A fentebb már idézett 2.630/1942. M. E. számú rendelete értelmében.

kérték, de még elintézés alatt volt. 32 gyógyszerár átruházását viszont nem kérték, így azokat visszavonták.¹⁷⁶ A belügyminiszter 29 gyógyszerárra írt ki pályázatot.¹⁷⁷ Egyelőre nem találtam olyan adásvételi szerződést, melyet a kisajátítás kényszere hívott életre, de nem lehet sok kétségünk afelől, hogy anyagilag jobban járt a zsidó tulajdonos, ha saját kézből értékesítette a gyógyszerárát. Már csak azért is jobban járt, mert a 20 éves törlesztési futamidőnél szinte csak kedvezőbb fizetési feltételeket alkudhatott ki magának.

A gyógyszerárak berendezésének és anyagkészletének a felértékelését az Országos Közegészségügyi Tanács végezte. Atzél Elemér 1945 után azzal magyarázta a tanács beiktatását a vagyoni felértékelésének folyamatába,¹⁷⁸ mert így látta biztosítottnak, hogy a törvényt a lehetőségekhez képest a zsidókra nézve korrekt módon hajtják végre.¹⁷⁹

A hirtelen felszabaduló gyógyszerárak megváltás ellenében történő kisajátítása komoly tőkét kívánt. A kormány azonban anyagilag is támogatta az örségváltás programját. Az értelmiségi munkanélküliség felszámolása, és a keresztény gazdasági túlsúly biztosítása érdekében létrehozott Nemzeti Önellősítési Alap,¹⁸⁰ és a hozzá hasonló keresztény hitelakciók¹⁸¹ sok gyógyszerész számára anyagi tőkét biztosítottak a zsidó tulajdonban lévő gyógyszerárak megváltásához. Több gyógyszerész is igénybe vette a NÖA kölcsönét a zsidó gyógyszerár megváltási összegének fedezetéül.¹⁸² A szociális célok és az antiszemita politikai törekvések ez esetben is kiegészítették egymást.

A menetrend szerint 1944. május 4-ével újabb 63 gyógyszerári jogosítvány megvonása vált esedékessé.¹⁸³ Ezúttal az 56 év alatti zsidónak minősülő gyógyszerészek kerültek sorra. 1944 januárjában meg is jelent a hirdetés az azon gyógyszerárakról, melyeknek a kisajátítása esedékessé vált.¹⁸⁴ A Sztójay kormány beiktatását követően azonban a kisajátítások új irányt vettek. A kormány szándékait előre vetítve a Rajniss Ferenc¹⁸⁵ által szerkesztett Esti Újságban megjelent cikksorozat, melynek első részében Csávossy László a gyógyszerészi pályára beözönlő zsidóság kártékony szerepét mutatta be,¹⁸⁶ a második közleményben pedig a zsidótörvény lassú végrehajtása miatt ostromozta a minisztériumot.¹⁸⁷ Ennek háttérében szerinte a „bársonykesztyűs kézzel írott rendelet” állt, mellyel egyes feltételezések szerint Atzél Elemérre utalt. Eljött tehát az ideje Csávossy szerint, hogy az „álhumanisták” fanyalgását félretéve a „rétestészta módjára évekre elnyújtott megvonási eljárás helyébe olyan korszerű rendelkezés lépjen, amely egy csapásra eltávolítja a

¹⁷⁶ *Gyógyszerészek Évkönyve 1943: Huszonötödik évfolyam*, Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás, Budapest, Gyógyszerészi Közlöny, 1943, 216-226.

¹⁷⁷ 282.200/1943 B. M. számú rendelet. (BuK 1943. január 27. 2.).

¹⁷⁸ BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. május 31.

¹⁷⁹ Ennek érdekében a gyógyszerárak felértékelésére létrehozott bizottságban nem kaptak szerepet szélsőséges, antiszemita személyek. Az 1943 májusi kisajátítások esetén a gyógyszerárak felértékelését az Országos Közegészségügyi Tanácsnak a Löcherer Tamás, Wéber Dezső, Koritsánszky Ottó, Urszinyi Károly, Czeglédi Béla, Gróff Gyula, Kovács Ödön és Nagy Sándor gyógyszerészek által alkotott bizottsága végezte. Az 1944 májusában kisajátítandó gyógyszerárak esetén Kovács Ödön, Czeglédi Béla, Urszinyi Károly, Koritsánszky Ottó, Wéber Dezső és Löcherer Tamás alkotta a bizottságot. (MNL OL K150 1943-XIII-6-287601).

¹⁸⁰ 1937. évi 4.600. M. E. számú rendelet a Nemzeti Önellősítési Alapról.

¹⁸¹ Gyógyszerészek bekapcsolása a keresztény hitelakcióba. GyK, 1942. december 19.

¹⁸² Például a kecskeméti Isteni Gondviselés új tulajdonosa. MNL OL K150 1944-XIII-6-256681.

¹⁸³ A m. kir. belügyminiszter 286.615/1943. számú rendelete. *Gyógyszerészek Évkönyve 1944: Huszonhatodik évfolyam*, Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás, Budapest, Gyógyszerészi Közlöny, 1944: 85–89.

¹⁸⁴ 254.078/1944. B. M. XIII. sz. (BuK, 1944. január 30.).

¹⁸⁵ Később a Szálasi kormány vallás és közoktatásügyi minisztere.

¹⁸⁶ Hogyan került zsidó kézre a fővárosi patikák nagy többsége. EÚ, 1944. április 24.

¹⁸⁷ Az országban minden ötödik, a fővárosban minden harmadik patika „sárgacsillagos”!... EÚ, 1944. április 8.

sárgacsillagosokat a gyógyszer-jogosítványosok közül.” A végrehajtás felgyorsításának szándékára utal, hogy a belügyminisztériumban a nyugdíjazását kérő Atzél Elemér helyét Siegler János vette át.¹⁸⁸

A Sztójay kormány az 1944 májusában esedékes újabb kisajátítások előtt az őrségváltás, a zsidó gyógyszertárak árjásításának felgyorsítása mellett döntött. Minden zsidó tulajdonában álló személyes jogú gyógyszertárat – beleértve a haszonélvezeti jogot is – azonnali hatállyal megvonta a kormány.¹⁸⁹ A zsidó tulajdonban álló reáljogú gyógyszertárak értékesítését megtiltották, és elrendelték, hogy zsidónak minősülő személy sem vásárlás, sem örökösödés útján nem juthat reáljogú patikához. A zsidó tulajdonban álló reáljogú gyógyszertárak élére hatósági vezetőt kellett a belügyminiszternek kinevezni. Megtiltották továbbá a gyógyszertár, valamint a gyógyszertár felszerelésének, berendezésének és anyagkészletének – a rendes forgalmat meghaladó – értékesítését. A kirendelt hatósági kezelő munkájáért javadalmazásban részesül, a patika jövedelme pedig a GyOJA-t illette.¹⁹⁰ A kisajátított gyógyszertárak ellenértékét az 550/1944. B. M. számú rendelet alapján kellett megfizetni, amely alatt kizárólag a felszerelést, a berendezést és az anyagkészletet értették. Az állam tehát a korábbi elvvel szembemelve nem ismerte el a gyógyszertár üzleti jogának vagyoneértékét, mellyel megvalósult a Nemzeti Szövetség 1939-es programja. A teljes gazdasági megsemmisítés érdekében 1944. április 25-én megtiltották a zsidók értelmiségi és nem értelmiségi munkakörben való foglalkoztatását is, ugyanakkor mint munkaszolgálatosok kirendelhetőek maradtak.¹⁹¹

Egynémely gyógyszerészt „érzékenyen” érintett, hogy 1943-ban még a jogosítvány ellenértékét is ki kellett fizetni, akik viszont 1944 után nyertek zsidó gyógyszertári jogosítványt, anyagilag jobban jártak, mivel csak a berendezés és anyagkészlet ellenértékét kellett megtéríteni. Az 1943-ban Balatonalmádiban zsidó gyógyszertári jogosítványt elnyerő Rimay István barátjának, Endre László államtitkárnak panaszolta el helyzetét. Örömmel látta ugyan Rimay, hogy a Sztójay-kormány hatalomra kerülésével a „megújhodott élet gyors tempót diktál, hogy megtisztítsa végre a keresztény magyarság életét a parazitáktól”, és „végre a zsidóbérencek felett is meghúzzák a harangot”. Ugyanakkor kifogásolta, hogy az előző kormányok a zsidókkal túl „humánusan” jártak el, amikor a gyógyszertári jogosítványért is kártalanították őket. Kérte, hogy az 1943-ban jogosítványt nyert keresztény gyógyszerészek mentesüljenek a „megterhelő” fizetési költségek alól.¹⁹² Endre a BM illetékes munkatársainak továbbította a panaszt, akik nem látták kivitelezhetőnek a gyógyszertári jogosítvány ellenértékének teljes eltörlését, de javasolták a pénzügyi kötelezettségek kitolását 20 évről akár 40-50 évre.¹⁹³

Ezek a pénzügyi intézkedések azonban már kizárólag a keresztény gyógyszerészeknek szóltak. Április 14-én ugyanis zár alá vették a zsidók vagyonát, köztük azt a számlát is, ahol a gyógyszertár ellenértékét meg kellett téríteni.¹⁹⁴ A zsidóságnak az anyagi megsemmisülésénél azonban még súlyosabb eseménnyel

¹⁸⁸ BFL – XXV.1.a – 3251 – 1945.

¹⁸⁹ 1370/1944. M. E. számú rendelet. BuK, 1944. április 14. 1–2. A rendeletek és törvények megszületésének pontos menetét nehéz, szinte lehetetlen rekonstruálni. Argalás Lajos, a törvény-előkészítő osztály helyettes vezetőjének vallomása szerint a Sztójay kormány idején a zsidórendeletek létrehozása Jaross és Endre utasítására, és az ő elképzeléseinek megfelelően történt. *Az Endre-Baky-Jaross per.* szerk. KARSAI László, MOLNÁR Judit, Budapest, Cserépfalvi, 1994: 389–396, 430–431.

¹⁹⁰ A hatósági kezelők sok esetben visszaéltek helyzetükkel, és a volt zsidó tulajdonos kiszolgáltatott helyzetével. Molnár Ernő a szabadszállási gyógyszertár új tulajdonosa például kinevezését követően azonnal eltávolította a volt tulajdonost, Vajna Lászlót a patikából, akit a törvényekre hivatkozva semmilyen kárpótlásban nem részesített, és állást sem biztosított neki. (XVII.1627 – 596. sz. Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. október 25. ill., 1945. november 28.).

¹⁹¹ 1540/1944 M.E. számú rendelet.

¹⁹² MNL OL K150 1944-XIII-6-255655.

¹⁹³ Javasolták a fentebb ismertetett 780/1942. B. M. számú rendeletet módosítását.

¹⁹⁴ 1600/1944. M. E. számú rendelet. (BuK, 1944. április 16. 1.) Karsai László ezt a rendeletet pusztítóbb hatásúnak tartotta, mint a Teleki- vagy a Kállay-kormány tucatnyi zsidórendeletét. (KARSAI *i. m.*)

kellett szembenéznie. Megkezdődött a zsidóság teljes jogfosztása, gettósítása, deportálása és fizikai megsemmisítése.¹⁹⁵

A zsidó gyógyszerészeket érintő megtorló intézkedések, rendőrhatsági eljárások és internálások már jóval a Sztójay kormány beiktatása előtt elkezdődtek. Reismann Ödönt nagyobb mennyiségű pipereszappan és gyógyszer birtoklása miatt 1942-ben,¹⁹⁶ Fränkel Mózeset pedig kenyér és cukorjeggel való visszaélés miatt 1943-ban internálták.¹⁹⁷ Hauer Dávidot viszont már a Sztójay kormány idején vonták eljárás alá politikai magatartása miatt. Az internálást elrendelő határozat szerint „megbízhatatlan, angolpárti, kommunistagyanús, valamint alattomos rémhírterjesztésével a közhangulatot igyekszik meglazítani szélső baloldali propaganda kifejtésével.”¹⁹⁸ Internálással sújtották azokat a zsidó gyógyszerészeket is, akik hamis keresztény dokumentumokkal igyekeztek megmenekülni a deportálások elől.¹⁹⁹ A belügyminisztériumi iratanyagban található, gyógyszerészeti vonatkozású eljárások közül kivétel nélkül mindegyik a zsidóság ellen irányult. Nem kellett semmit elkövetni ahhoz, hogy elrendeljék a rendőrségi felügyelet alá helyezést. Roboz Béla zalalövői gyógyszerész valamilyen oknál fogva mentesült ugyan a deportálások alól, azonban 1944 júliusában rendőrségi felügyelet alá helyezték, mivel „Roboz Béla zsidó, és mint ilyen úgy a közrendre, mint közbiztonságra nézve aggályos, valamint hadviselés érdekeire is veszélyes”.²⁰⁰ A rendőrségi felügyeletnek és internálásnak nem egyszer a koncentrációs táborokba történő deportálásokat vetettek véget. Internálást követően deportálták Féder Bernátot is, aki „a sepsiszentgyörgyi baloldali érzelmű társadalmi réteg egyik szellemi vezető egyénisége” volt, „s mint ilyennek – kommunistagyanús magatartása hatályosabb ellenőrzése céljából” indítottak ellene eljárást.²⁰¹ Féder 1945-ben a kauferingi koncentrációs táborban lelte halálát.²⁰²

Pontos adatok nincsenek a holokauszt idején elhunyt zsidó gyógyszerészekről, de az arányokat jól érzékelteti, hogy Nagyvárad ismert zsidó gyógyszerészei közül 17-en elhunytak,²⁰³ és csak 3-an éltek túl a holokausztot.²⁰⁴

1944 május-július között a gettósítások és a deportálások árnyékában rohamtempóban vezényelték le a gyógyszerertárak árjásítását.²⁰⁵ Az eddig fellelt adatok alapján két ütemben zajlott le az árjásítás. Májusban 51,²⁰⁶ júliusban további 189²⁰⁷ gyógyszerertár került új tulajdonos birtokába, akiket a köznyelvben „Sztójay-jogosoknak” neveztek. Egyes összesítések alapján 1943 és 1944 folyamán 302 db zsidó gyógyszerész patikáját sajátították ki.²⁰⁸

¹⁹⁵ Az elhunyt zsidó gyógyszerészeket Sági Erzsébet igyekezett összegyűjteni. Sági Erzsébet, *A II. világháborúban meghalt gyógyszerészek*, Gyógyszerészet, 2000/8, 474-480. ill. Sági Erzsébet, *A II. világháborúban meghalt gyógyszerészek: Kiegészítés a Gyógyszerészet 44, 474-480 (2000)-ben megjelent közleményéhez*, Gyógyszerészet, 2001/7, 377.

¹⁹⁶ MNL OL K150 1944 - VII - 9-a - 192479.

¹⁹⁷ MNL OL K150 1944 - VII - 9-a - 172263.

¹⁹⁸ MNL OL K150 1944 - VII - 9-a - 172263.

¹⁹⁹ Többek között Fried Sándor devecseri gyógyszerészsegéd. MNL OL K150 1944 - VII - 9-a - 184130.

²⁰⁰ MNL OL K150 1944 - VII - 9-a - 194800.

²⁰¹ MNL OL K150 1944 - VII - 9-a - 172904.

²⁰² A Jad Vasem intézet adatai alapján: <http://yvng.yadvashem.org>

²⁰³ „Időtlen időknék szegényfoltja léssen...” *Somogyi László nagyváradai gyógyszerész emlékiratai*, Szerk. és az előszót írt: BUDAHAZY István, Nagyvárad, Varadinum Script, 2016, 149–167.

²⁰⁴ A nagyváradai zsidó gyógyszerészek kálváriájára vonatkozóan lásd még: ZSOLT *i.m.*, KUNT Gergely, *Egy kamasznapló két olvasata*, Korall, 2010/41, 51–80.

²⁰⁵ 255.157/1944. B. M. XIII. sz. (BuK, 1944. május 5. 5.) 255.360/1944. XIII. sz. (BuK, 1944. május 17. 7.).

²⁰⁶ 257.657/1944. XIII. B. M. sz. (BuK, 1944. május 7. 2–3.)

²⁰⁷ 258.944/1944. XIII. B. M. (BuK, 1944. július 19. 2.)

²⁰⁸ SZMODITS László, DOBSON Szabolcs, *A magyar zsidóság és a gyógyszerészet 1945-ig*. Budapest, Dictum 2014 98–113.

Az őrségváltás és a deportálások végrehajtása során minden egyéb körülményt figyelmen kívül hagytak a hatóságok. Annak árán is hajlandóak voltak végrehajtani az zsidóság gazdasági kifosztását és deportálását, hogy ezzel veszélyeztetik az egészségügyi ellátás fenntartását is. Az egyetlen madarasi gyógyszerész zsidó tulajdonosát anélkül deportálták, hogy pótlásáról intézkedtek volna. Emiatt a gyógyszerészt be kellett zárni.²⁰⁹ A kiskörei gyógyszerész tulajdonosa egy nagyobb gyógyszerészt kapott Jászárokszálláson, így a település lakóinak az orvos és az ivóvíz után a gyógyszert is nélkülözniük kellett.²¹⁰ A Sztójay-kormány a zsidótörvényben rögzített mentességeket is figyelmen kívül hagyta. Az első világháborús hős cecei gyógyszerészt, Káldor Vilmost 1943-ban mentesítették a második zsidótörvény hatálya alól.²¹¹ 1944-ben gyógyszerésztárát ennek ellenére megvonták.²¹²

A korszak krónikájához tartoznak azoknak a névtelen feljelentőknek a levelei, akik az antiszemita hangulatot meglovagolva régi sérelmeikért szerettek volna revansot venni. A kiskunhalasi gyógyszerész feleségének zsidó származása miatt jelentették fel,²¹³ a rákosszentmihályi zsidó gyógyszerészt pedig azért, mert „agyafűrt zsidó trükkhöz” folyamodva mentesíteni kívánta magát a zsidótörvények hatálya alól a kommunellenes tevékenysége alapján.²¹⁴ A felsővisói gyógyszerész ellen pedig az volt a panasz, hogy zsidó alkalmazottat foglalkoztatott.²¹⁵ Nem mindenki élt vissza a zsidók kiszolgáltatott helyzetével. Sokan éppen befolyásukat igyekeztek felhasználni, hogy mentsek az üldözötteket. Lovag Gerhauser Sándort – mint minden gyógyszerészt – 1945 után igazolás alá vontak, ahol terhelő adatként felmerült, hogy nyilas párttag volt. Felmentését a felsorakoztatott zsidó tanúknak köszönhetette, akik elismerték, hogy Gerhauser anyagilag támogatta az üldözötteket, munkát szerzett nekik, segített bűjtatásukban, vagyontárgyaikat leltár mellett megőrzésre átvette és vissza is szolgáltatta. Nyilas párttagságát az üldözöttek kifejezett kérésére tartotta meg, hogy így biztosítva legyen befolyása, és mentő tevékenységének zavartalansága.²¹⁶

Zsidó gyógyszerésztárak kiigénylése

A zsidó gyógyszerésztárak kisajátítása óriási lehetőséget jelentett azok számára, akik gyógyszerésztári jogosítványra, vagy egyszerűen csak egy nagyobb forgalmú patikára vágytak. Egy keresztény gyógyszerész pályázatában pontosan fogalmazta meg azt a lélektani helyzetet, ami a kisajátításokat követően előállt: „Nem vagyok bizonyos abban ugyanis, hogy a most tárgyalás alatt lévő pályázatnál szerencsés lehetnék-e jogosítványt nyerni, de **úgy érzem, hogy itt van most az alkalom**, amikor sikerülhetne visszatérnem a gyógyszerészi pályára”.²¹⁷ [kiemelés: M. G.] A könnyen megszerezhető zsidó vagyon még azokban is reményt keltett, akik régen háttal fordítottak a gyógyszerészi hivatásnak. Bibó István megfogalmazása szerint ekkor tanulta meg a magyar társadalom, hogy nem csak munkával, hanem mások kifosztásával is lehet

²⁰⁹ MNL OL K150 1944-XIII-6-255794.

²¹⁰ MNL OL K150 1944-XIII-7-256214.

²¹¹ MNL OL K150 1943-XIII-7-284067.

²¹² Káldort feleségével, Holczer Margittal együtt 1944 nyarán deportálták. Mindketten meghaltak az auschwitz–birkenauai koncentrációs táborban. (<http://yvng.yadvashem.org>)

²¹³ MNL OL K150 1944-XIII-6-254976

²¹⁴ MNL OL K150 1944-XIII-6-255415

²¹⁵ A Leopold Kreiter álnéven, rossz magyarsággal megírt feljelentés szövege: „...*megint nagy szégyent hozott a Németekre. Zsidót tart a patikájába, ojtant akit a Németek Prágából ki kergettek. Eddig soha se tartott zsidót akkor szabad volt, most akkor tiltja a törvény most tart és nem szabad neki. Tessék ezért megbüntetni, figyelni fogjuk. A fiát hogy ne legyen magyar kiküldte Német Országba már ott van. Ijen ember ez mutat a Németnek is mutat a magyarnak is. bolondítja mind a kőt. Elim jön nekem az az eset amikor a Német katona és álmba szépen nevetet, Kamerájai felköltöték és ő kérte azt engedjék még aludni mert nagyon jót álmodot azt hogy zsidó volt it magyar Országban. Kérjük Ministre ur ne engedje ezt hogy mindenki tartson zsidot büntese azt akinek nem szabad.*” MNL OL K150 1943-XIII-6-283526. Rössler esete egyébként jól mutatja a korabeli viszonyok komplexitását. Az alispáni jelentés szerint Rössler a helyi német egyesület elnöke volt, fia Németországba távozott és csatlakozott az SS-hez, ugyanakkor gyógyszerésztárában egy zsidónak minősített gyógyszerész dolgozott.

²¹⁶ BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. november 28.

²¹⁷ MNL OL K150 1943-XIII-7-255740.

vagyont gyarapítani.²¹⁸ Egyes adatok szerint az országban dolgozó 3500 gyógyszerész közül 1000 adott be gyógyszerértári kérelmet a kisajátítással érintett 300 zsidó patikára.²¹⁹

Érdeemes egy pillantást vetni arra, hogy mi alapján döntött a nem zsidó gyógyszerészek között a belügyminisztérium. A pályázókat az Országos Közegészségügyi Tanács rangsorolta, de a végső döntést a belügyminisztériumban hozták meg. Értelemszerűen csak zsidónak nem minősülő gyógyszerészek indulhattak a pályázaton (igazolni kellett a magyar állampolgárságot, továbbá nagyszülőikig felmenően a keresztény származást). Külön rendeletben szabályozták, hogy a gyógyszerértári jogok adományozásánál a hadirokkant, a vitézi rendbe tartozó, a tűzharcos gyógyszerészeket valamint a hadiözvegyeket előnyben kell részesíteni.²²⁰ A gyógyszerértárok iránti igény volumenét jelzi, hogy az 1943 októberében meghirdetett 14 gyógyszerértárra 122 kérvény érkezett az Országos Közegészségügyi Tanácshoz.²²¹ Az elhalálozás miatt megürült budapesti Danubius gyógyszerértárra 50 pályázat érkezett be.²²² Ezek ugyan nem zsidóktól megvont gyógyszerértárok voltak, de a gyógyszerértárok adományozásának menetét jól mutatják. A fő szempont az volt, hogy amennyiben családi vagyon feküdt a gyógyszerértárban, és volt pályázó a családból, akkor értelemszerűen őt sorolták előre. Az OKT ezt követően „figyelembe vette a gyógyszerészi pályán eltöltött szolgálati időt a gyermekek számát, a katonai érdemeket, – elsősorban a hősi halott vitézőzvegyét – a tudományos készséget. Egyenlő feltételek esetén előnyben részesítette a hadirokkantakat, vitézeket és tűzharcosokat és értékelt a katonai kitüntetések.” A zsidó gyógyszerértárok engedélyezése esetén nem rendelkezünk ilyen részletes kimutatással, de a nyertesek nevét, és hozzávetőleges adatait természetesen közzétették.²²³ Az 1943-ban kisajátított gyógyszerértári jogosítványok nagy részét alkalmazottak kapták, és csak töredékét tulajdonosok. A zsidó gyógyszerértárok 17 alkalmazott, 3 bérlő 3 kezelő és 6 tulajdonos között osztották szét. Az értékelés során a legfontosabb szempontot a katonai szolgálat, valamint a szociális és családi helyzet jelentette.²²⁴

A gyógyszerértári jogosítványért folyamodóknak a magyar állampolgárság és a keresztény származás igazolása mellett be kellett nyújtaniuk egy hatósági erkölcsi igazolványt és egy tiszti orvosi bizonyítványt, az oklevelet, az eddigi gyakorlatot igazoló minősítványt, és nyilatkozatot, hogy gyógyszerértári jogosítványa nincs, vagy arról lemond. Ami számunkra ehelyütt érdekes, az a gyógyszerészek által becsatolt önéletrajzok. Ezek a dokumentumok nem tekinthetőek az életút hiteles bemutatásának. Azt a célt szolgálták, hogy meggyőzzék a belügyminisztérium munkatársait, hogy a pályázó gyógyszerész szociálisan, katonai érdemei szerint, nemzethűség szempontjából, politikailag érdemes a gyógyszerértári jogosítványra. Visszatérő motívum az önéletrajzokban a család fenntartásának szempontja, az ellenforradalomban történő részvétel, a katonai szolgálat, vagy a román uralom alatti meghurcoltatások. A siklói gyógyszerész az 1943 májusában meghirdetett jogosítványok közül a barcsi gyógyszerértárra pályázott. Érdemeiként felhozta, hogy két gyermekes családapa, a világháború idején 16 hónapot tűzvonalban teljesített szolgálatot, részt vett a kommunizmus elleni kőszegi ellenforradalomban, melynek elismeréseként megkapta a nemzetvédelmi keresztet is.²²⁵ A nagylózi gyógyszerértár tulajdonosa harmadik gyermekük érkezésére hivatkozva kérte egy nagyobb gyógyszerértárnak a jogosítványát. De azt sem hallgatta el, hogy az erdélyi Petrilla-Lónyán lévő gyógyszerértárát azért kellett elhagynia, és „csonkaországba” távoznia, mert a vasgárdisták zaklatták magyarsága miatt.²²⁶ Az egyetlen fiát és feleségét elvesztő balatonkiliti gyógyszerész özvegy édesanyjának,

²¹⁸ BIBÓ István, *Válogatott tanulmányok II: 1945–1949*, Budapest, 1986, 633.

²¹⁹ „A nagy futam.” EGYL, 1944. július 15.

²²⁰ A m. kir. belügyminiszter 741/1939. B. M. számú rendelete. Rendeletek tára 1939: 1447–1450.

²²¹ MNL OL K150 1943-XIII-7-287505.

²²² MNL OL K150 1943-XIII-7-285808.

²²³ Huszonnyolc jognyertes, GYL, 1943. május 1.

²²⁴ EGYL, 1944. július 29.

²²⁵ MNL OL K150 1943-XIII-6-282826.

²²⁶ MNL OL K150 1943-XIII-7-282559.

és hajadon testvérének ellátása miatt igényelt egy nagyobb forgalmú gyógyszerét. Érdemként hozta fel, hogy négyszeresen kitüntetett első világháborús hős, két fivére a háború hősi hallottja, részt vett a szegedi ellenforradalomban, családját pedig a románok üldözték el lakhelyükről 1927-ben.²²⁷

A zsidóság tragédiájából sokféleképpen igyekeztek hasznot húzni. Lieber Béla kaposvári gyógyszerész beadvánnyal fordult a belügyminisztériumhoz, mivel a kaposvári gettó felállítása miatt gyógyszerétárának forgalmát veszélyeztetve látta. Az Arany Kereszt gyógyszerétárát ugyanis két oldalról a gettó határolta, „a harmadik megközelíthető oldalon pedig vevőimnek el kell haladnia a concurens 25%-ban keresztény, 75%-ban zsidó reáljogú Mittelman Jenő tulajdonát képező zsidó gyógyszerétár előtt, mely így még a számba jöhető kevés forgalomnak is legalább 80%-át felszívja.”²²⁸ Lieber előterjesztette megoldási javaslatát is, természetesen a konkurens zsidó gyógyszerétár rovására. Javasolta, hogy a két gyógyszerétár cseréljen helyet, vagy a Mittelman féle patikát zárják be, hogy Liber a helyét átvehesse. Amennyiben ez nem oldható meg, akkor „szerényen” megelégedett volna a korábban kisajátított 45 budapesti zsidó gyógyszerétárak egyikével.

A zsidó gyógyszerétárak kisajátításából más módon is hasznot akartak húzni a fennálló gyógyszerétárak tulajdonosai is. Az OGYE Szolnok vármegyei kerületének vezetői beadványukban azt kérték a belügyminisztériumtól, hogy a Szolnok városában megvont három zsidó gyógyszerétárát ne adományozzák újra, mert a fennálló öt gyógyszerétár is el tudja látni a lakosság szükségletét.²²⁹ A nagyváradi gyógyszerészek a megvonás alá kerülő 9 zsidó gyógyszerétárból 4 végleges megszüntetését kérték,²³⁰ a nagykőrösiek pedig a 2 megvont gyógyszerétár egyikének végleges bezárását kérték.²³¹ Hasonló beadványt fogalmaztak meg a nagyszalontai gyógyszerészek is, akik a megvont zsidó gyógyszerétár végleges bezárásán túl javasolták a készlet szétosztását is a többi gyógyszerész között.²³²

A Sztójay kormány idején már nem volt szükség semmiféle bürokratikus „ügyeskedésre”, a kisajátítás a zsidók erőszakos deportálásával is kivitelezhető volt. A budapesti Apostol gyógyszerétár tulajdonosát, Czukor Lászlót 1944. június 5-én hurcolta el lakásáról Csomós Sándor detektív. Czukor Lászlót feleségével, és szintén gyógyszerész leányukkal együtt deportálták, vélhetően a holokauszt áldozatai lettek.²³³ Gyógyszerétárát a Sztójay kormány Belenta Lászlónak adta 1944 augusztusában. A Belenta elleni sikkasztás miatt indított büntetőügyben beszerzett tanúvallomások szerint a „nyilas érzelmű”, mindig századosi egyenruhát viselő Belenta belépett a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség halálfejes légiójába is.²³⁴ Az országot a visszavonuló német csapatokkal együtt elhagyta, ekkor „sikkasztotta el” a gyógyszereket is. Felelősségre vonása elmaradt, mivel ismeretlen helyre távozott.²³⁵

„Strómanok és Aladárok”

A tulajdonosváltás egyik speciális esete volt, amikor a tulajdonjog ún. stróman vagy Aladár kezébe került. Családtagként, rokonként vagy ismerősként a stróman névleg átvette a tulajdonjogot, de a régi tulajdonos

²²⁷ MNL OL K150 1944-XIII-6-254387.

²²⁸ MNL OL K150 1944-XIII-7-255448.

²²⁹ MNL OL K150 1944-XIII-6-255425.

²³⁰ MNL OL K150 1944-XIII-7-255468.

²³¹ MNL OL K150 1944-XIII-7-255496.

²³² MNL OL K150 1944-XIII-6-255629.

²³³ A holtta nyilvánítást az egyetlen életben maradt gyermek, a szintén gyógyszerész Czukor János kezdeményezte. *Magyar Közlöny, Hivatalos Lap.* 1947/32, 3.

²³⁴ Ezt az információt megerősítik az igazolóbizottsági iratok is, mely szerint nemcsak tagja volt a halálfejes légióknak, de ő volt a légió gyógyszerészi „ügyosztályának” vezetője is. Belenta állítólag olyan kijelentést is tett, hogy a Sztójay kormány idején csak az kap gyógyszerétárt, aki belépnek a légióba. A Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség halálfejes légiójának több gyógyszerész tagja volt: Belenta László, Lám Sándor, Vízny Béla és Romhányi (Ekler) Lajos. (BFL XVII.1627 – A bizottság működésére vonatkozó iratok).

²³⁵ BFL XXV.2.b-1947-7065.

hallgatólagosan irányítói pozícióban maradhatott. A gyógyszerészet esetén nehezítette ennek az elterjedését, hogy a strómannak is okleveles gyógyszerésznek kellett lennie. Ráadásul a gyógyszerész csak egy személyes jogú gyógyszertárt birtokolhatott, tehát a stróman megélhetését is ebből az egy gyógyszertárból kellett fedezni, ráadásul a stróman kizárta magát abból a lehetőségből, hogy saját gyógyszertárt birtokolhasson. Mégis találunk olyan iratot, mely arra utal, hogy a gyógyszerészet területén is létezett a stróman intézménye.

Egy feljelentő Jakab Árpád gyógyszerészt vádolta meg a Szatmárnémetiben kisajátított zsidó gyógyszertár strómanjaként.²³⁶ A vádak szerint ráadásul Jakab a Szatmári Szeszkereskedelmi Rt.-nek és „Novochémia” gyógyárú nagykereskedésnek is a strómanja volt. A nagyváradi Reisz István és Szabó Ferenc gyógyszerészek között 1944-ben létrejött szerződés is fiktív lehetett, mivel a gyógyszertár szakmai és gazdasági irányítása Reisz kezében maradt.²³⁷ Speciális a debreceni Jónap család esete. A zsidótörvények alá tartozó gyógyszerész saját keresztény feleségére ruházta át személyes jogú gyógyszertárát, amit sem a belügyminisztérium sem az igazságügyminisztérium nem talált a törvény betűjével ellentétesnek.²³⁸

A háborút követő számonkérések idején, amikor a zsidóktól megvont patikákat igénylő gyógyszerészeket számon kérték, szintén gyakran találkozunk azzal a védekezéssel, hogy a zsidó tulajdonos kérésére vállalták a gyógyszertár átvételét, tehát tulajdonképpen strómanok voltak. Tasnádi Fekete Lajos az igazolási eljárások során azzal védekezett, hogy a bocsárlapujtói gyógyszertárt a korábbi zsidó tulajdonos kifejezett kérésére igényelte meg, és bár a „jogfosztást maga részéről igazságtalannak találta, gondolta, ha elfogadja a bocsárlapujtói gyógyszertárt egy zsidó részére a patikáját megmenti.” Az igazolóbizottság ennek ellenére Fekete Lajost vezető állásától 1 évre eltiltotta.²³⁹ 1946-ban újra az igazolóbizottság elé állt ekkor már a volt zsidó tulajdonost is felkérve a tanúskodásra. Tanú szerint a gyógyszertárt átvevő Fekete maga kérte, hogy a volt tulajdonos is vegyen részt a leltározásban, de a főbíró és a jegyző megakadályozta ezt. Fekete az oroszok megérkezése után hiánytalanul visszaadta a gyógyszertárt. Az igazolóbizottság – enyhítve a korábbi ítéleten – feddésben részesítette Feketét.²⁴⁰ Igazolták viszont 1945 után Kis Lajost, az újpesti Magyar Korona gyógyszertár alkalmazottját. Kis szintén a tulajdonos kérésére pályázta meg a gyógyszertárt, mint stróman. A tulajdonos tanúvallomása szerint Kis, amikor „hivatalosan övé lett a patika épp úgy kezelte azt, mint a múltban, őket [a tulajdonosokat] a nehéz idő alatt jövedelemből részesítette. Kis a közeli hozzátartozóinak a keresztény iratait odaadta, hogy őket mentse. A felszabadulás után természetesen a patikát hiánytalanul átadta.”²⁴¹ Szintén igazolták Székely Sándort, aki a Sztójay kormánytól a budapesti Szent László gyógyszertár üzleti jogát kapta meg, de a volt tulajdonossal ennek ellenére bérleti szerződést kötött, a családját anyagilag is támogatta, „a jogfosztással és családjával szemben a

²³⁶ „...csakhogy Beráll [a gyógyszertár korábbi zsidó tulajdonosa – M. G.] továbbra is ott maradt, sőt most is ott van. Tegnap Szatmáron voltam és akkor is tapasztaltam, hogy mai napig is ő nyit ki a patikában. Az alkalmazottja is egy zsidó nő. Tavalgy egy igen jó emberük a Jakabéknak mondta, hogy Tabajdi György, az após, [Jakab szintén gyógyszerész apósa – M. G.] egy ingatlant fog a Beráll nevére átírni, tehát egy fiktív átírás történt, ahol még ma is Beráll-é a szó, amit bizonyít az, hogy állandóan a patikában tartózkodik és a kulcs is nála van. Vajon kinek az engedélyével foglalkoztatja Jakab Árpád Beráll Adolfot, ha működési engedélye nincsen? Be van-e jelentve az értelmiségi kormánybizottságnál?” MNL OL K150 1944-XIII-6-255502.

²³⁷ „Időtlen időknék szégyenfoltja léssen...” i. m. 129–145.

²³⁸ MNL OL K150 1943-XIII-7-282921.

²³⁹ Az igazolóbizottság nyakatekert érvelése szerint „az a tény, hogy valaki egy zsidónak a vagyonát megmenti lehet emberbaráti kötelesség, de ez egymagában nem mentesít. Az igazolás alá vontnak a Kochmesiter cégnél jó állása volt, ennek ellenére az ország által törvénytelennek tartott Sztójay kormánytól jogosítványt kapott, tehát azt kérte és elfogadta. Ezekből a tényekből más megállapítást nem áll módjában a Bizottságnak következtetni, minthogy tasnádi Fekete Lajos az elmúlt rezsimmal egyetértett.” (BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei 1945. május 13., ill. BFL XVII.1627 – 596 Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei 1946 október 2.).

²⁴⁰ BFL XVII.1627 – 596 Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1946. október 2.

²⁴¹ BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. május 13.

legemberségesebben és legkorrektebbül járt el.”²⁴² Haulik Béla szintén a jogfosztott tulajdonos, Haas József kérésére igényelte ki a nagysurányi gyógyszerész jogosítványát. A gyógyszerésztárat azonban továbbra is Haas vezette.²⁴³

Munkaszolgálat

A gazdasági és a fizikai megsemmisítés mellett a zsidóságot érintő retorzióként tarthatjuk számon a – katonai szolgálatot helyettesítendő – munkaszolgálatos tevékenységet is.²⁴⁴ Munkaszolgálatra elsősorban a nemzeti kisebbségeket (szerbek, románok stb.), a politikailag megbízhatatlan elemeket (kommunisták stb.) és a zsidókat kötelezték. A minisztertanács 1939 májusában kiadott rendelete²⁴⁵ értelmében a munkaszolgálatra beosztottakat honvédelmi feladatokra és a honvédelmi minisztérium hozzájárulásával egyéb közhasznú munkára is igénybe lehet venni. A gyógyszerészet esetén ez praktikusán azt jelentette, hogy a zsidó gyógyszerészek kétféleképpen tehettek eleget munkaszolgálatos kötelezettségüknek: vagy a honvédelmi minisztérium alá rendelve, vagy – a honvédelmi minisztérium hozzájárulásával – a belügyminisztérium alá rendelve közhasznú munkavégzésre. Ez utóbbi a gyakorlatban azt jelentette, hogy a belügyminisztérium a munkaszolgálatos zsidó gyógyszerészeket gyógyszerészeti munkára rendelte ki,²⁴⁶ illetményüket egyedileg állapította meg, melynek kiegyenlítéséről a munkaszolgálatot igénybe vevő hatóság vagy intézmény gondoskodott.²⁴⁷

A harcéri szolgálatot teljesítő munkaszolgálatosok kiszolgáltatott sorsa közismert. Kegyetlenségével mégis kiemelkedik a sorból az 1944. október 16-i pusztavámi tömeggyilkosság. Egy nagyságrendileg 200 fős, orvosokból, gyógyszerészekből és mérnökökből álló munkaszolgálatos századot gyilkolt le az SS lázadás vádjával. 32 zsidó gyógyszerész hal mártírhalált.²⁴⁸

A honvédelmi munkaszolgálat különösen nehéz helyzetbe hozta azokat a zsidó tulajdonosokat, akiknek gyógyszerészeti vállalkozásuk megvonás alá került. 1943 májusában megvont gyógyszerésztárat tulajdonosai közül többen teljesítettek lakóhelyüktől távol munkaszolgálatot, emiatt képtelenek voltak a gyógyszerészeti vállalkozásukat átvenni a kisajátítás előtt. A budapesti Szent Flórián gyógyszerészeti vállalkozásának tulajdonosának felesége arról értesíti a BM-et, hogy „férjem két hónapja teljesít már katonai szolgálatot, jelenleg ismeretlen helyen van, vele az érintkezést felvenni nem tudom”.²⁴⁹ A budapesti Szent Péter gyógyszerészeti vállalkozásának testvére arról értesítette a belügyminisztert, hogy két hónapja munkaszolgálatot teljesítő testvére „fizikailag nincsen abban a helyzetben,” hogy személyes járjon el a gyógyszerészeti vállalkozásának átvenni. Kérte, hogy az egy éves átmeneti időszak csak testvére visszatérése után vegye kezdetét.²⁵⁰ Retorzióval kellett szembe néznie annak, aki a munkaszolgálatot megtagadta, vagy szabotálta. A honvédelmi munkaszolgálatra beosztott

²⁴² BFL XVII.1627 – 269/b Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1945. június 27.

²⁴³ BFL XVII.1627 – 596 Igazoló Bizottság jegyzőkönyvei. 1946. november 12.

²⁴⁴ A honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. 230 §-a rendelkezett a közérdekű munkaszolgálatról. A megbízhatatlannak nyilvánított személyek kizárását a hadseregből már az 1920-as évek elején is elrendelték. (Braham, *i. m.*, 287–288.)

²⁴⁵ 5070/1939. M.E. számú rendelet. (*Magyarországi Rendeletek tára: Hetvenharmadik évfolyam: 1939*, Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1940, 796–803).

²⁴⁶ A munkaszolgálatos gyógyszerészek ügyét a 1941. évi 2.880. M.E. számú rendelet szabályozta. (*Magyarországi Rendeletek tára: Hetvenötödik évfolyam: 1941*, Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1942, 1023).

²⁴⁷ A munkaszolgálatra kirendelt zsidó gyógyszerészek 90-200 pengő közötti összeget kerestek, miközben az Országos Közegészségügyi Tanács egyik beadványa szerint a nem zsidó alkalmazottak bére 1000-2000 pengő között mozgott. (MNL OL K150 1944-XIII-7-254708). Az MGYE adata erősen túlzónak tűnik a nem zsidó gyógyszerészek bérére vonatkozóan. Egy másik esetben a minisztérium egy unitárius felekezethez tartozó, hatóságilag kirendelt gyógyszerészvezető részére 350 pengő fizetést állapított meg. Ez persze még mindig jóval több a munkaszolgálatos zsidók fizetésénél. (MNL OL K150 1943-XIII-6-284338).

²⁴⁸ Gáborján Katalin, *In memoriam: a Pusztavámon 1944. október 16-án kivégzett mártírok emlékére (1944-1994)*,

gyógyszerészet, 1994/11, 845-847.

²⁴⁹ MNL OL K150 1943-XIII-7-283611.

²⁵⁰ MNL OL K150 1942-XIII-7-283609.

Mándi Jenőt „magatartása, hazafiatlansága” miatt internálták, mivel tisztjeinek feljelentése alapján „fegyelmetlenül magatartást tanúsított, a munkából kivonta magát, ezzel a többi munkaszolgálatos előtt rossz példát mutatott.”²⁵¹

A munkaszolgálatosokat csak akkor vehették igénybe a gyógyszertárakban, ha a honvédelmi minisztérium a belügyminisztérium rendelkezésére bocsájtotta az adott gyógyszerészt.²⁵² A hátszágban teljesített szolgálat a frontszolgálattal szemben nagyobb fizikai és anyagi biztonságot jelentett, ezért sokan önként ajánlkoztak fel hátszágban teljesítendő szolgálatra.²⁵³ Arra is akad példa, hogy megélhetési problémák miatt jelentkeztek munkaszolgálatosnak, hiszen a zsidótörvények miatt a gyógyszertárakban elhelyezkedni nem tudtak.²⁵⁴ Volt olyan, aki saját (megvont) gyógyszertárába kérte kirendelését, de a belügyminisztérium állásfoglalása szerint „senki lakóhelyére, még kevésbé saját gyógyszertárába munkaszolgálat címén ki nem rendelhető”.²⁵⁵ Ha valaki saját alkalmazásában álló zsidó gyógyszerész kirendelését kérte, azt is sokszor ugyanezzel az indokkal tagadták meg.²⁵⁶

A munkaszolgálatos gyógyszerész, mint hatósági kezelő járt el, ami egyben azt is jelentette, hogy a munkaszolgálatos gyógyszerészt kizárólag gyógyszertár vezetésével lehetett megbízni, alkalmazottként nem volt foglalkoztatható. Ez elsősorban a nagy forgalmú, munkaerőhiánnyal küzdő gyógyszertárakat érintette érzékenyen. A keresztény gyógyszerészek sorra önállósították magukat zsidó patikák kiigénylésével, a zsidó gyógyszerészek alkalmazását korlátozták a zsidótörvények, sok esetben pedig berendelték őket munkaszolgálatra. A kínzó munkaerőhiány miatt a tulajdonosok érdekeit képviselő országos egyesület a rendelet módosítását kérte a belügyminisztériumtól olyképpen, hogy a munkaszolgálatosokat alkalmazottként is ki lehessen rendelni, ami enyhítette volna a nagyobb gyógyszertárak munkaerőhiányát. A minisztérium válasza szerint azonban ezt a kérdést azért rendezték így annak idején, hogy „a keresztény gyógyszerész alkalmazottnak, a munkaszolgálatos gyógyszerészek egzisztenciális konkurenciát ne jelentsenek”, jóllehet a munkaerőhiány megoldására a belügyminisztérium sem látott jobb megoldást, mint a zsidó gyógyszerészek alkalmazására vonatkozó szabályok enyhítése.²⁵⁷ Munkaszolgálatosok kirendelését ezért elsősorban az idősebb, a munkaképtelen, a fronton szolgálatot teljesítő gyógyszerészek, vagy a haszonélvezők kérvényezték a belügyminisztériumtól. Ez nem jelentette, hogy a tulajdonos ne felügyelte, irányította volna a gyógyszertárat, sok esetben inkább bujtatott foglalkoztatásról beszélhetünk. Számos esetről tudunk, amikor a munkaszolgálatosokat alkalmazottként foglalkoztatták. Mivel a gyógyszertár tetemes vagyont jelentett, nem véletlen, hogy a tulajdonosok sokszor bizalmi személyek kirendelését szerették volna elérni, és pontosan megjelölték, melyik munkaszolgálatos gyógyszerészt rendeljék ki.²⁵⁸ De az sem volt példa nélküli, hogy a kirendelt munkaszolgálatos elbocsájtását kérték szakmai alkalmatlansága,²⁵⁹ nézeteltérés,²⁶⁰ a nyelvtudás hiánya,²⁶¹ politikai magatartása miatt,²⁶² vagy éppen amiért kényelmes lakást, teát, szalonnát és füstölt húst követelt magának.²⁶³

²⁵¹ MNL OL K150 1943 - VII - 9 - a - 200812.

²⁵² 18.932/eln. 1. b. 1943. H. M. rendelet.

²⁵³ MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-297738.

²⁵⁴ MNL OL K150 1943-XVI-OM-1-197759.

²⁵⁵ MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-295080.

²⁵⁶ MNL OL K150 1943-XVI-OM-1-297418.

²⁵⁷ MNL OL K150 1943-XIII-6-287131.

²⁵⁸ MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-296204, MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-294426, MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-294445.

²⁵⁹ MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-296671.

²⁶⁰ MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-293937.

²⁶¹ MNL OL K150 1944-XVI-OM-1-293070.

²⁶² MNL OL K150 1943-XVI-OM-1-298341.

²⁶³ MNL OL K150 1943-XVI-OM-1-296560.

A gyógyszerész tulajdonosa és a kirendelt kezelő közötti konfliktusok igen gyakoriak voltak. Ritkán előfordult olyan eset is, hogy a munkaszolgálatra kirendelt gyógyszerész emelet panaszt a gyógyszerész tulajdonosa ellen. A Mosonszentjánosra kirendelt munkaszolgálatos gyógyszerész a haszonélvezetet birtokló özvegyasszonyt azzal vádolta meg, hogy a vásárlók betegségét indiszkréten kezeli, kibeszéli, ezzel sértve meg a titoktartást, ráadásul dézsmálja a patika kasszáját.²⁶⁴

A polgári gyógyszerészet teljes felszámolása

A fronttal együtt számos gyógyszerész – a számonkérésektől, a háborútól vagy a szovjetektől való félelmében – végleg vagy ideiglenesen nyugatra távozott. 1945 után kezdetét vette a háborús bűnösök számon kérése és a zsidó gyógyszerészek kártalanítása.²⁶⁵ Az elhunyt zsidók, a háborús áldozatok vagy a „nyugatosok” elhagyott gyógyszerészei állami tulajdonba, 1948 után az Állami Kezelésbe Vett Gyógyszertárak Nemzeti Vállalatához kerültek. A kommunisták teljes hatalomátvételét követően 1948-ban elkezdődött a gyógyszerészet megtisztítása a „fasiszta-reakciós” elemektől, mely során számos német származású vagy 1944 előtt vezető tisztséget vállaló gyógyszerésztől vonták meg a gyógyszerésztárat mondva csinált indokokkal. 1950-ben megtörtént a gyógyszerésztárak teljes államosítása, mely az árukészlet, a felszerelés, a gépjárművek mellett a gyógyszerészeti ingatlanokat, sőt sok esetben a gyógyszerészek lakóingatlanát is érintette. Az intézkedés retorziós jellegére utal, hogy az egységesen osztályidegennek tekintett gyógyszerészek közül egyik volt tulajdonos, bérlő vagy felelős vezető sem úszta meg az áthelyezést más gyógyszerésztárba, ami gyakran lefokozással is együtt járt. Az erőszakos káderpolitika, mely sok esetben családok széthullását eredményezte, csak a Rákosi rendszer bukását követően enyhült érdemben.

Rövidítések jegyzéke

AGy: A Gyógyszerész

BFL: Budapest Főváros Levéltára

BH: Budapesti Hírlap

BK: Belügyi Közlöny

BuK: Budapesti Közlöny

EGyL: Egyesített Gyógyszerészi Lapok

ELTEL: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára

EÚ: Esti Újság

GyH: Gyógyszerészi Hetilap

GyK: Gyógyszerészi Közlöny

GyL: Gyógyszerészek Lapja

GyŐ: Gyógyszerészet Őre

GySz: Gyógyszerészi Szemle

KGy: Keresztény Gyógyszerész

MNL OL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

NF: Nemzeti Figyelő

BIBLIOGRÁFIA

Folyóiratok, periodikák

AGy: A Gyógyszerész

BH: Budapesti Hírlap

BK: Belügyi Közlöny

²⁶⁴ MNL OL K150 1943-XIII-6-iktatatlan iratok.

²⁶⁵ Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 10.480. M. E. számú rendelete a zsidókra hátrányos megkülönböztetést tartalmazó jogszabályok folytán elvesztett személyjogi gyógyszerészeti jogosítványok rendezéséről. Rendeltek tára 1945. 811-815.

BuK: Budapesti Közlöny

EGyL: Egyesített Gyógyszerészi Lapok

EÚ: Esti Ujság

GyH: Gyógyszerészi Hetilap

GyK: Gyógyszerészi Közlöny

GyL: Gyógyszerészek Lapja

GyŐ: Gyógyszerészet Őre

GySz: Gyógyszerészi Szemle

KGy: Keresztény Gyógyszerész

NF: Nemzeti Figyelő

Források

Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára

- ELTEL I.002.b – Központi szervezeti egységek – Quaestura – A Bölcsészettudományi Kar hallgatóinak törzskönyvei, végbizonyítványai 1907-1950.
Budapest Főváros Levéltára
- BFL XVII.1627 – Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok – Budapesti 269/b., 596. sz. Igazolóbizottság (Gyógyszerész Szakma - Budapesti Gyógyszerész Testület, Budapesti Gyógyárnagykereskedők és Gyógyszergyártók Ipartestülete, Magyar Gyógynövény Kereskedők és Beváltók Szabad Szervezete) iratai, 1945-1947
- BFL XXV.1.a. – A jogszolgáltatás területi szervei (1945-2003) – Budapesti Népbíróság iratai (1945-1949) – Büntetőperes iratok (1945-1949)
- BFL XXV.2.b – A jogszolgáltatás területi szervei (1945-2003) – Budapesti Népügyészség iratai (1945-1949) – Elnöki iratok (1945-1949)
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- MNL OL K150 I-8-i – Belügyminisztérium (1867-1945) – Általános iratok (1867-1945) – Törvényjavaslatok – Egészségügy – A hatósági orvosi szolgálatról és a közegészségügyi törvény egyes rendelkezéseinek módosításáról törvényjavaslat
- MNL OL K150 VII-9-a – Belügyminisztérium (1867-1945) – Általános iratok (1867-1945) – Rendőri felügyelet, rendőri őrizet, internálás prioritási ügyek.
- MNL OL K150 XIII-6 – Belügyminisztérium (1867-1945) – Általános iratok (1867-1945) – Általános egészségügy – Gyógyszerészek működése és gyógyszerügyi ügyek
- MNL OL K150 XIII-7 – Belügyminisztérium (1867-1945) – Általános iratok (1867-1945) – Általános egészségügy – Gyógyszerügyi jogosítványi ügyek. Új gyógyszerárak engedélyezése
- MNL OL K150 XVI-OM-1 – Belügyminisztérium (1867-1945) – Általános iratok (1867-1945) – Betegellátás – Orvosok és gyógyszerészek, honvédelmi munkaszolgálatra kirendelése
- MNL OL K27 – Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció (1770-1973) – Miniszterelnöké (1867-1944) – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867-1944)

Nyomtatott források

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása: Hatodik rész: Végeredmények összefoglalása, Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1920.

Az 1920. évi népszámlálás: Harmadik rész: A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika: Negyedik rész: A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai, Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1926.

Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója: Hetedik kötet, Budapest, Athenaeum, 1923.

Az 1930. évi népszámlálás: IV. rész: A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai: V. rész: Részletes demográfia és a lakóházak és lakások adatai, Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1936.

- Az 1935. év április 27-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója: Huszonkettedik kötet*, Budapest, Athenaeum, 1939.
- Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának irományai: XII. kötet*. Budapest, Athenaeum, 1939.
- Az 1939. év június 10-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója: Tizenharmadik kötet*, Budapest, Athenaeum, 1942.
- Az 1939. év június 10-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója: Hatodik kötet*, Budapest, Athenaeum, 1940.
- Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye: VII. kötet: 1929–1933*, összeáll., Dr. ATZÉL Elemér Budapest, Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó, 1934.
- Budapesti dolgozó gyógyszerészek zsebnaptára: Az 1941-ik évre*, szerk. Fényes Béla, Nagy Imre, Budapest, 1940.
- Gyógyszerészek Évkönyve 1943: Huszonötödik évfolyam*, Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás, Budapest, Gyógyszerészi Közlöny, 1943.
- Gyógyszerészek Évkönyve 1944: Huszonhatodik évfolyam*, Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás, Budapest, Gyógyszerészi Közlöny, 1944.
- Gyógyszerészek Évkönyve az 1938-ik évre: Tizenhetedik évfolyam*, Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás, Gyógyszerészi Közlöny, Budapest, 1938.
- Gyógyszerészek Évkönyve az 1939-ik évre: Tizenhetedik évfolyam*, Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás, Gyógyszerészi Közlöny, Budapest, 1939.
- Gyógyszerészek Évkönyve az 1940-ik évre: Tizenkilencedik évfolyam*, Összeáll.: KORITSÁNSZKY Ottó, LÖCHERER Tamás, Budapest, Magyarországi Gyógyszerész Egyesület, 1940.
- Gyógyszerészek Évkönyve: 1942: Huszonegyedik évfolyam*, Összeáll. KORITSÁNSZKY Ottó és LÖCHERER Tamás, Gyógyszerészi Közlöny, Budapest, 1942.
- Gyógyszerészek Zsebnaptára az 1938-ik évre*, Összeáll.: RÉTHELYI József, Budapest, 1938.
- Magyarország tiszti cím- és névtára: XLVI. évfolyam*, Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1938.
- Magyarországi Rendeletek tára: Hetvenharmadik évfolyam: 1939*, Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1940.
- Magyarországi Rendeletek tára: Hetvenötödik évfolyam: 1941*, Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1942.
- Országgyűlési almanach az 1939-44. évi országgyűlésről*, szerk. HAEFFLER István, Budapest 1940.

Bibliográfia

- „Időtlen időknek szegényfoltja leszen...” Somogyi László nagyváradi gyógyszerész emlékiratai, Szerk. és az előszót írt: BUDAHÁZY István, Nagyvárad, Varadinum Script, 2016.
- Az Endre-Baky-Jaross per.* szerk. KARSAI László, MOLNÁR Judit, Budapest, Cserépfalvi, 1994.
- BIBÓ István, *Válogatott tanulmányok II: 1945–1949*, Budapest, 1986.
- BOLGÁR Dániel, *Újabb mítoszok a zsidó jólétről*, Eszmélet, 2017. március 5. <http://eszmelet.hu/bolgar-daniel-ujabb-mitoszok-a-zsido-joletrol>
- Braham, Randolph L., *A népiirtás politikája, A Holocaust Magyarországon*, Budapest, 1997.
- Budaházy István, *Halványodó arcképek: Öt nagyváradi gyógyszerész, öt sors*. Nagyvárad, Varadinum Script, 2014.
- ERDEI Ferenc, *A magyar társadalom a két háború között*. In: Erdei Ferenc: *A magyar társadalomról*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 291–346.
- Gáborján Katalin, *In memoriam: a Pusztavámon 1944. október 16-án kivégzett mártírok emlékére (1944-1994)*, Gyógyszerészet, 1994/11, 845-847.
- Gergely Jenő, *Gömbös Gyula: Politikai pályakép*. Budapest, Vince Kiadó, 2001.

- GYÁNI Gábor, *Érvek a kettős struktúra elmélete ellen*, Korall, 2001/3-4, 221–231.
- GYURGYÁK János, *A zsidókérdés Magyarországon: Politikai eszmetörténet*, Budapest, Osiris, 2001.
- JANKÓ Gyula, *Gyógyszerészek előléptetése: Jankó Gyula cikkei a vidéki gyógyszerészek előhaladása érdekében*, Szeghalom, Kultúra Nyomda, 1940.
- Kádár Gábor, Vági Zoltán, *Hullarablás: A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*, Budapest, Hannah Arendt Egyesület–Jaffa Kiadó, 2005.
- Karsai László, *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920-1944*, Századok, 2004/6, 1285–1304.
- KEREPESZKI Róbert, „Informátorunk is a Turul Szövetségnek volt tagja...”: Egykori Turul-tagok a politikai rendőrség látóterében 1945 után, *Betekintő*, 2012/1.
http://epa.oszk.hu/01200/01268/00021/pdf/EPA01268_betekinto_2012_1_kerepeszki.pdf
- KEREPESZKI Róbert, *A politikai és társadalmi élet határán: A Társadalmi Egyesületek Szövetsége a Horthy-korszakban*. In: szerk. GEBEI Sándor, ifj. BERTÉNYI Iván, RAINER M. János, „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”: *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*, Eger, Líceum, 2011.
- KOVÁCS Alajos, *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*, Budapest, Egyesült Keresztény Magyar Liga, 1938.
- KUNT Gergely, *Egy kamasznapló két olvasata*, Korall, 2010/41, 51–80
- MAGOS Gergely, *Szabad a pálya? A budapesti gyógyszerészhallgatók társadalmi származása (1920-1944)*, *Valóság*, 2012/4, 87-110.
- MAGOS Gergely, *Szabad a pálya? II. A budapesti gyógyszerészhallgatók társadalmi összetétele (1920-1944)*, *Valóság* 2012/5, 50-76.
- Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetségének célkitűzései és munkaterve*, Budapest, Centrum, 1939.
- Mazsu János, *A dualizmus kori értelmiség társadalmi forrásainak főbb változási tendenciái*, *Történelmi Szemle*, 1980/2, 289–308.
- MOLNÁR Antal, *Gondolatok a magyar falu gyógyszerellátásának és a magyar gyógyszerészet szociális kérdéseinek megoldásához*, Budapest, Gyarmati F. Ny., 1941
- Németh László, *A Zala megyei zsidóság gazdasági megsemmisítése*, In: szerk. Paksy Zoltán, *Az antiszemitizmus alakváltozatai: Tanulmányok*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 199–217.
- Sági Erzsébet, *A II. világháborúban meghalt gyógyszerészek*, *Gyógyszerészet*, 2000/8, 474-480.
- Sági Erzsébet, *A II. világháborúban meghalt gyógyszerészek: Kiegészítés a Gyógyszerészet 44, 474-480 (2000)-ben megjelent közleményéhez*, *Gyógyszerészet*, 2001/7
- Sági Erzsébet, *A Magyarországon, magyar nyelven 1848–2000 között megjelent gyógyszerészeti folyóiratok*, *Gyógyszerészet*. 2005/11, 689–695.
- SZEKFŰ Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik*, Budapest, Maecenas, 1989.
- SZMODITS László, DOBSON Szabolcs, *A magyar zsidóság és a gyógyszerészet 1945-ig*. Budapest, Dictum 2014.
- Szmodits László, *Neves magyar gyógyszerészek kegyeleti adattára*, Budapest, Dictum Kiadó, 2003.
- UNGVÁRY Krisztián, *A Horthy-rendszer mérlege: Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*, Budapest, Jelenkor Kiadó, 2013.
- ZSOLT Ágnes, *Éva lányom*, Budapest, 21. Század Kiadó, 2011.